

Fullscreen

127

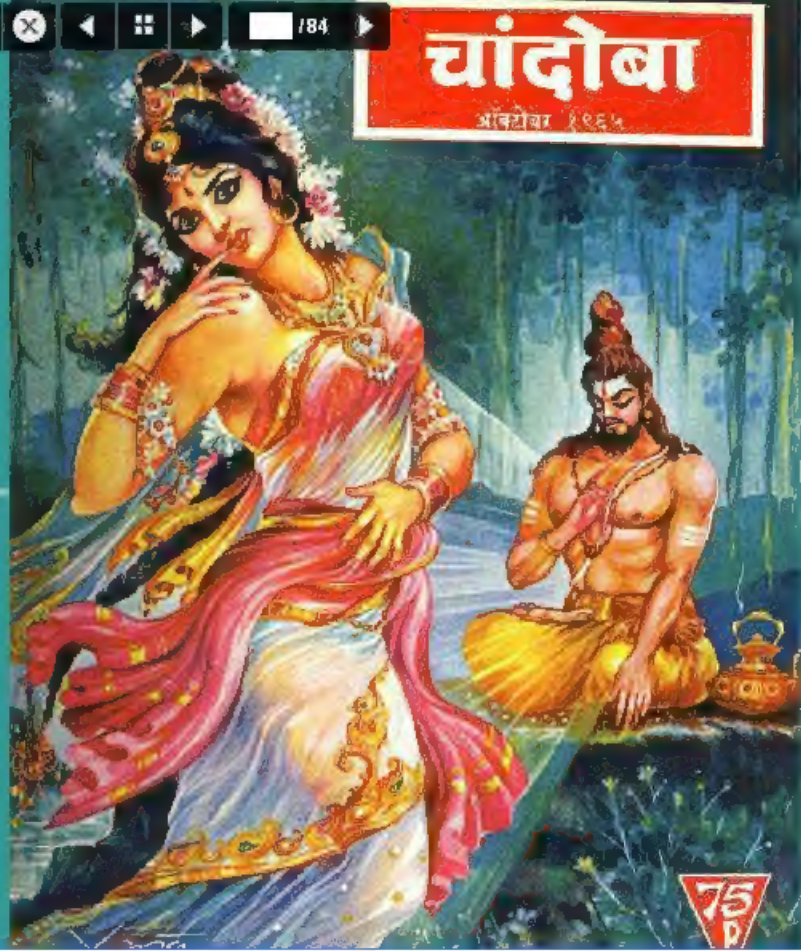

184

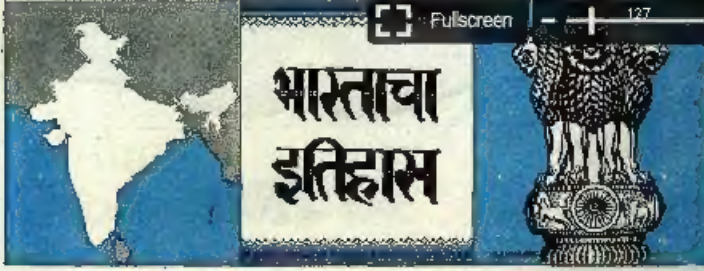

चांदोबा

अ. वि. गो. बा. १९६५

75
P

१६२७ मध्ये जहांगीर बादशाह मरण पावला तेव्हा त्याचा मुलगा शाहजहान दरबानमध्ये होता. त्याचे दोघे मोठे भाऊ खुशो व परवेज सोबत मरण पावले होते. पाचव्या भाऊ शहरार याने आपली सासू नूरजहान हिच्या सांगण्यावरून लाहोरहून स्वतः बादशाह असल्याचे जाहीर केले. त्यावेळी शाहजहानची बायको मुमताजमहल हिचे वडील आसफखान याने आपल्या जांबयाला पुष्कळ मदत केली. त्याने त्याला उल्लेखित येण्यास कळविले व तो येईपर्यंत खुशोचा मुलगा दाबरबख्श बाला गादीवर बसविले. नंतर त्याने प्रमुख वमीर उपराजांना आपल्या बाजूला बळकून घेतले. त्यांच्या मदतीने त्याने शहरारच्या विरुद्ध काहीकर स्वारी केली. युद्धांत त्याचा पराभव करून त्याने त्याचे डोळे काढून टाकले.

शाहजहान ज्वराने दिवलीला पोचला. फेब्रुवारी १६२८ मध्ये त्याने स्वतःला बादशाह म्हणून जाहीर केले. नंतर त्याच्या बाटेत जो कोणी आढ्या आला त्या सर्वांचा कांटा त्याने दूर केला. परिस्थिती पण त्याला हवी अशीच होती. आसफखानाने त्याला मदत केली होती. म्हणून तो त्याचा मुख्य मंत्री झाला.

बादशाहाच्या विरुद्ध दोघांनी बंड केले. त्यापैकी एक मुंक्लसंठाना राजा जुझारसिंह होता व दुसरा सान जहान लोदी तांबाचा अफगाणांचा एक पुतारी. हा दखनचा जुना सुबेदार होता. शाहजहान गादीवर बसल्यानंतर दोन वर्षांत ही बंडे झाली व दोन्ही त्याने मोडून टाकली. त्यांत दुसरे बंड थोडे मोठ्या प्रमाणावर झाले. निजाम उस्मूलक, अहमद नगरचा मुलतान, मराठे,

खजूत सर्व या बंडांत सामील झाले. शाहजहानला त्यांच्या शक्तीचा बरोबर अंदाज होता. म्हणून त्याने तशीच तयारी केली होती व मोठ्या चातुर्माणे बंडाचा विमोड केला. बंगालमध्ये सात दरग्याजवळ पोर्तुगीजांचा अड्डा होता. ते आपल्या व्यापाराबरोबर, हुगळीतवीक एक पडव घालून बादशाहाच्या विरुद्ध बंडाची कळे लागले. ते तंबाकूच्या व्यापाऱ्यांकडून कर वसूल करून घेऊ लागले. एवढावर ते थांबले नाहीत. ते मुलामांचा व्यापार पण करू लागले. त्यांनी मुमताजमहलच्या दोन तरुण मुलाम दाम्नीना पकडले. शाहजहानच्या हुक्मावरून २४ जून १६६२ या रोजी मोगल सैन्याने हुगळीला घेवा दिला. या युद्धांत कित्येक पोर्तुगीज हताहत झाले व कित्येकांना कैद करून आग्रा येथे आणण्यांत आले. तेथे त्यांच्यावर पुष्कळ अत्याचार झाले.

आगल्या पूर्वजांप्रमाणे शाहजहान बादशाहाच्या मनात दक्षिणेकडे आपले साम्राज्य वाढविण्याची इच्छा होती. अहमदनगरच्या निजामशाही राज्याची हद्द मोगलांच्या हद्दीला मिळून होती. म्हणून सर्वांत प्रामाण्य दृष्ट्या त्या राज्यावरच पडले. १६२६

मध्ये मलिकंजरच्या मृत्यूनंतर त्याचा मुलगा फतहखान हा अयोध्या असल्या कारणाने अहमदनगरचे राज्य कमकुवत होत गेले. अहमदनगरच्या मुलतानाविरुद्ध बंड करून त्याने मुलतानाचा वध केला व मुलतानाच्या मुलाला नांवापुरता, बादीवर बसवून त्याने सर्व सत्ता आपल्या ताब्यांत करून घेतली. सन् १६३१ मध्ये त्याने मोगलांकडून साडे दहा लाख रुपयांची लांच स्वीकृत दौलताबादचा किल्ला त्यांना देऊन टाकला. १६३३ मध्ये अहमदनगरचे राज्य सारुसा झाले व मोगल साम्राज्यांत कायमचे जोडले गेले.

गोवळकुंडा व विजापूर राज्य स्वतंत्र व शिवा मतावलेली होती. १६२९ मध्ये गोवळ-कुंड्यावर आणि १६३१ मध्ये विजापुरावर मोगल सैन्याने स्वारी केली. १६३५ मध्ये या दोन्ही राज्यांनी छपून छपून शाहजीराजे यांना मदत केली होती. ते कळल्यावर शाहजहानने शाहजीला वर देऊन नये व आपले आधिपत्य स्वीकार करावे असे दोन्ही राज्यांच्या सुळतानांना कळविले. एवढेच नव्हे तर शाहजहान स्वतः २१ फेब्रुवारी १६३६ मध्ये दौलदाबाद येथे आला. ते पाहून गोवळकुंड्याचा सुळतान अब्दुल्लाहा याने बादशाहसमोर आपली मान तुफविली व सर्वे अटी कबूल केल्या.

परंतु विजापूरचा सुळतान आदिलशाह युद्धाचा तयार झाला. मोगल सैन्याने तीन बाजूंनी विजापूरच्या राज्यावर स्वारी केली.

विजापूरच्या सैन्याने मोगला शौर्याने युद्ध-करून आपल्या राजधानीचे रक्षण केले. परंतु सन १६३६ मध्ये सुळतानाला संधी करून घ्यावी लागली. विजापूरची सत्ता त्याच्या हातांत कसम राहली. अहमदनगर राज्याचा कांही भाग त्याला देण्यात आला.

अशा तऱ्हेने दख्खनची राज्ये मोगलांच्या छत्रछायेखाली आली. ११ जुलाई १६३६ मध्ये शाहजहान ऊतरेकडे परत गेला. त्याने आपल्या मुलगा औरंगजेब याला सुबेदार म्हणून नेमले. मोगल साम्राज्याच्या दख्खनच्या भागांत त्यावेळी खानदेश बघाळ, तेळंगाणा, दौलताबाद वगैरे राज्ये होती. तेथून मोगल साम्राज्याला दर वर्षी पांच कोटीची प्राप्ती होत होती. दक्षिणेतील ६४ डोंगरी किड्यां-पैकी कांही अध्याप शाहजी वगैरे जहागीर-दारांच्या हातांतच होते.

नेहरू चरित्र

[१४]

दहा ऑगस्ट १९२० या रोजी मित्र राष्ट्रांनी टर्की राष्ट्राच्या खलीफाचे अधिकार कमी केले. त्यामुळे भारतातील मुसलमानांची गने दुखापली. पंजाबच्या हत्या कांडांमुळे भारतीय मसमच असंतुष्ट होते. त्या अन्यायाविरुद्ध गांधीजींनी देशभर प्रवास करून अनत्याचारी विरोध करण्यासाठी आपला संदेश दिला. अखीरच पुण त्यांच्याबरोबर प्रवास करित. हिंदू-मुसल-मानांच्या जयजयकाराने सर्व भारतीय आकाश दुमदुमत होते.

गांधीजींच्या असहकारितेच्या चळवळी-विषयी विचार करण्यासाठी, १९२० च्या हिवाळ्यात कलकत्त्याला काँग्रेसचे एक विशेष अधिवेशन भरले. या अधिवेशनाचे अध्यक्ष त्याकाळी पतराय होते.

पंडितकच्छाळा लाला लजपतराय यांनी असहकारितेच्या चळवळीचा विरोध केला की ती चळवळ आल्यावहारिक आहे. कित्येक जुने काँग्रेसचे मंत्री देशबंधु चित्तरंजन दास,

अनीबेसंट माहमदअली जिन्ना त्याच मताचे होते. त्यानंतर डिसेंबर महिन्यात झालेल्या काँग्रेसच्या अधिवेशनाच्यावेळी जिन्नांनी काँग्रेसशी असलेला संबंध विच्छेद केला. चित्तरंजन दास यांनी असहकार चळवळीचा विरोध केला नाही. परंतु त्यांनी नवीन राजकीय सुपास्था जाहीर झाल्यानंतर स्थापन झालेल्या विधायक मंडळाच्या बहिष्काराचा विरोध केला.

कलकत्ता अधिवेशन व नागापूर अधिवेशन यांमधले तीन महिने गांधीजींनी देशभर अमन केले आणि आपला संदेश देशांतल्या

ही चळवळ इतकी जनसत्ताचारी होऊ शकेल या गोष्टीवर इंग्रजांचा विश्वास नव्हता. त्यांना वाटत होते की अहिंसेच्या बाबत गुंडगिरी शकेल. याचे एक सुंदर उदाहरण स्वतः जवाहरलालजींनी दिले आहे.

मे १९२१ मध्ये स्वरूप (विजयलक्ष्मी पंडित) यांचे लग्न झाले. लग्नाचा मुहूर्त १० मे रोजी पडत होता. लग्नाला गांधीजी अंलीवंधू इत्यादि काँग्रेसच्या पुढाऱ्यांना निमंत्रण देण्यात आले होते. त्यांच्या सोयीसाठी काँग्रेसच्या कार्यसमितीची बैठक अलाहाबाद येथेच बोलावण्यात आली होती. मोठमोठे पुढारी येणार होते म्हणून ब्रिटिश काँग्रेस कमिटीची बैठक पण बोलावण्यात आली. शेतकरी वर्ग मोठ्या प्रमाणावर हजर राहील याची शक्यता पण दिसत होती.

या सर्व बैठकींच्या तयारीसाठी अलाहाबाद येथे जोराने धावपळ सुरू होती. हे सर्व पाहून अलाहाबादच्या इंग्रजांना वाटले की काहीतरी बंधक असं काळ होणार. त्यांचा स्वतःच्या बोकांबरोबरचा विश्वास पण उडाला. ते नेहमी खिशात रिट्वाल्डर ठेवू लागले. अलाहाबादच्या किल्ल्यात इंग्रजांच्या संरक्षणासाठी जखत तयारी करून ठेवण्यात आली. जवाहरलालजी चकित झाले, अहिंसा-मूर्ती गांधीजी स्वतः येत असतां अत्याचार व हिंसा होईल अशी भीति इंग्रजांना वाटण्याचे कारण काय? परंतु नंतर कळले की १० मे रोजी मीरत येथे ५७ साली वंडाचे निराशा उभे केले गेले होते. इंग्रजांना भीति वाटली की मोतीलाल नेहरूंच्या मुलीच्या लग्नाचे निमण सांगून सन् ५७ च्या वंडाचा नार्थकोटसन तर साजरा केला जात नसेल!

मंधारगचा किला पहिल्यासारखाच होता. कतखलानाचा वध करून त्याचा सूड त्याच्या बाजूची आभराई, किल्ल्यालागत बाहणारा दमोदर नदी सर्व पहिल्यासारखेच होते. त्यादिवशी राजी विमलाच्या चुकीमुळे पठाण किल्ल्यात शिरले आणि फिरी रक्त बाहालं! आणि त्याच रात्री गादी का वीरेंद्रसिंह पाठाणांच्या हाती कैद झाला! आपल्या प्रेमिके मेढण्यासाठी म्हणून जगत-सिंह विमला बरोबर किल्ल्यात आला. बिलोचमेला तो भेटला. तिच्या रक्षणासाठी त्याने युद्धपण केले. पण शेवटी जखमी होऊन कैद झाला. शत्रूने अमानुषपणे वीरेंद्रसिंहाचा वध केला. त्याबद्दल विमलाने परतून पत्नीदेखीक वचूच्या हाती ठार झाला.

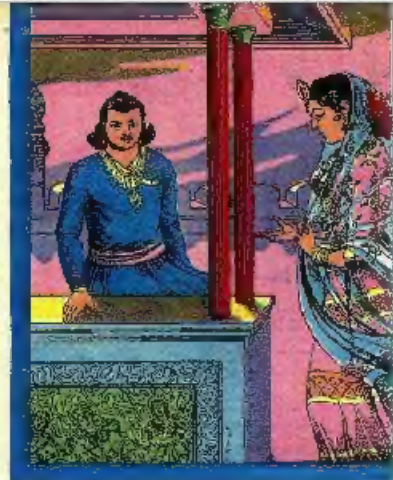

कैदी म्हणून तिला रहावे लागले होते. त्या कैदेत पळणारीला आपल्या अन्वेषे रक्षण कापणे अशक्यच होते. परंतु तिची सुटका त्या बापाच्या दादेंतून सुद्धा झाली होती. त्याच प्रमाणे जगतसिंह जवळ जवळ यमपाशांतूनच सुटला होता. आणि आतां तर तिचे त्याच्याशीं स्मरण झाले होते. सर्व गोष्टी मनासारख्या पडून आल्या.

पठणांचा परामर्श शास्त्रानंतर मान-सिंहानें आज्ञा केली होती कीं मंथारणचा किष्ठा बिरेंद्रसिंहाची बायको किष्ठा व त्याची मुलगी तिलोत्तमा दोघांम देऊन टाकाचा.

जगतसिंह व तिलोत्तमा यांचा विवाह होऊन सुमारे एक महिना होटला. जगतसिंह अंतःपुराच्या वरच्या मजक्यावर कांहीं तरी विचारांत बसून होऊन येरझात्या घाकीत होता. दारुकेवर नदी काठी मानसिंह जावणी टाकून रहात होता. तो जावणी काढून राटण्याकडे निघून गेला. त्या पूर्वी जगतसिंह आपल्या बडिलांना आज्ञा देऊन नव्हता. तो आपल्या बायको बरोबर मंथारणच्या किष्ठापांत चार दिवस आनंदाने घालवीत होता.

बोव्या घेऊन तिलोत्तमा आली. दोघांचे या गोष्टीवर बोलणे चाखू होतें की दोघांत जास्त माम्यहाली कोण ? मत्वेक स्वतःला जास्त माम्यहाली मानत होता. जगतसिंहानें स्वतःला माम्यहाली एवढ्यासाठीं म्हटलें कीं तिलोत्तमेसारकीं रूपवती खी काढाव्या दादेंतून सुद्धा शेबटीं त्याला काभली. कित्येक राजकुमार स्वतःला तिच्यावर ओवाळून टाकायला तयार झाले असते. परंतु त्याच्या माम्यानंच तिनें त्याच्या गळ्यांत बसाला घातली. उलट तिलोत्तमा म्हणाली—“स्वामि-मानो जंवरराजा मानसिंह यांच्या युवराजांशीं तिचें लग्न व्हावें हें तिचें केवढें मान्य ! शौर्य व पराक्रम दोन्ही मध्ये मोठ मोठ्या शूरांची मान स्वास्नी करणाऱ्या एका वीरपुरुषाशीं तिचें लग्न झालें. तिची मानमर्त्यादा रासण्यासाठीं जगतसिंह स्वतःच्या बिवावर उदार होऊन रुढला होता. ती स्वतः एका वःकथित वशीनदाराची मुलगी. जंवरराजाच्या अंतःपुरांत दासी म्हणून राहण्याचीदेखील लायकी नाही. तरी आपल्या बडिलांच्या इच्छेविरुद्ध त्यांच्या बोधाची पर्वा न करतां जगतसिंहनें तिच्याशींच दडनें लग्न केलें होतें. त्यानें

लग्न केलें नसतें तर त्याला कोणी नांव ठेवलीं नसतीं.

तिलोत्तमेनें मानसिंहाच्या बोधाची आठ-वण करून देतांच जगतसिंह पुन्हां चिंतामग्न झाला. म्हणाला—“तो प्रथम तर आहेच. त्याविषयी काय करावयाचें हा विचार करायला हवा. बाबा माझ्यावर रागावलेले आहेत ही गोष्ट मला माहीत आहे. ते आपला राग दासवीत नाहींत. परंतु अनेक गोष्टीवरून ते रागावले असणार असा माझा अंदाज आहे.” जगतसिंह म्हणाला.

बांधोबा

“तू तुम्ही को नाही त्यांच्या म्हणण्या-प्रमाणे वागत !” तिलोत्तमा म्हणाली.

“तू तरी किती अशोच व अज्ञान आहेस ! तुझ्या प्रेमपात्रांत जो एकदां गुरफटला ती मरणाच्या हंसत हंसत मिठी मारणार नाही का ! वा वाचतात स्वतःला सुधारण्याचा प्रभाव उद्भवत नाही !” जगतसिंह म्हणाला.

“मग कोणत्या विचारांत मग आहां !”

“दोन गोष्टींचा विचार करतो आहे मी. माझे मनीस एक रक्तातून वाहेत. जी म्हणून ते दोघांची ताटातूट करायला मागे गोंड एकदां मनाने नेतली ती प्राण गेला पुढे पाहणार नाहीत.”

Full Screen 127 26 / 84

तरी ते सोडणार नाहीत. त्यांना आठ येण्याची कोणाची छातीपण नाही. स्वतः अकबर बादशाहदेखील त्यांच्या हत्तेविरुद्ध करायला बसत नाहीत. त्यांनी शिक्षा म्हणून माझे डोकें उडवायचें ठरविले तरी कोणी मध्ये उभा राहणार नाही. तू भिके नकोस, रक्ताला मरणाची भीति वसते. परंतु मरणासुद्धें जें निरदुःख सहन करणें लागेल त्याचा विचारच मला जास्त कष्टकारक वाटत आहे.” जगतसिंह म्हणाला.

“मला विद्योगाची पवदी मीति वाटत नाही. कारण वीरपतीबरोबर वीरपत्नीने प्राणाचा होम करता कदावयाचा असतो हे आम्हांला माहीत आहे.” तिलोत्तमा म्हणाली.

“कदा, परंतु त्याहून जास्त मला नाट्यासारखी परिस्थिति उत्पन्न होऊं शकेल. माझ्या बडिल्यांनीं एकदम प्राणदंड न देतां जर मला हाक अंपेटा सहन करायला लावले तर ?”

“ते कसें काय ?” तिलोत्तमेनें विचारले.

“त्यांना आपलें लग्न आवडले नाही.

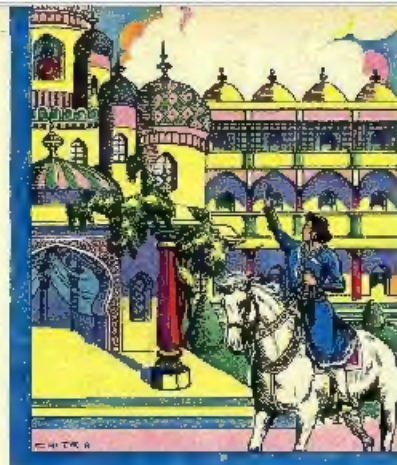
म्हणून ते दोघांची ताटातूट करायला मागे गोंड एकदां मनाने नेतली ती प्राण गेला पुढे पाहणार नाहीत.”

ते ऐकून तिलोत्तमेच्या अश्रुधारा सुरू झाल्या. ती म्हणाली—“माझी सावत्र आई विमला आहे. तिनें नाहीं का कावाशी लग्न करून अंतःपुरांत मलाचा दासीसारखें सन आयुष्य घालविलें ! मला तुमच्या घरांत दासी म्हणून रहायलादेखील परवानगी मिळणार नाही का !”

“अली पादक नकोस तिलोत्तमा ! लग्न तशी वेळ आलीच तर हे जग का लहान आहे. पृथ्वीच्या पाठीवर आपणां दोघांना सात्रांनें जागा मिळेल. आडाच्या हाथकींत काळें सारें आयुष्य आनंदानें, तरी मी त्याचें मन वळवून पाहण्याचा यत्न करणार आहे. पुढें देव ठेवील तसें रहावयाचेंच आहे.” जगतसिंह म्हणाला.

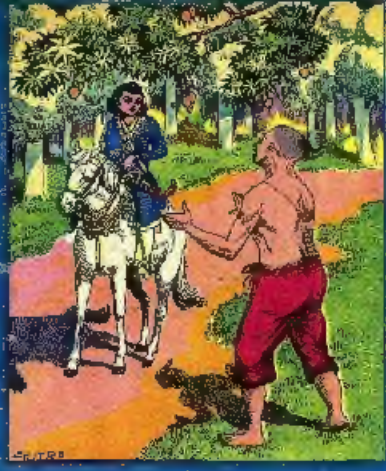
“बाणसी कांहीं मार्ग विचार नाही तर मरण आपल्या हातीं आहेच.” तिलोत्तमा म्हणाली.

त्या दिवशीं रात्रीं दोघांना शोप आली नाही. पहाटे उजाडण्यापूर्वी तिलोत्तमेला शोप लागली. जगतसिंह तिची शोप न मोडतां उठला व बाहेर भोकळ्या जागीं हिंडायला म्हणून बोकळावर बसून निघाला. तो आपल्या रूप अवदी विचित्रच होतें. त्याचें रूप व पांढऱ्या घोड्यावर बसून फिड्याचें फाटक कपडे घड हिडूचे नव्हते कीं घड मुसलमानी

पार करून बाहेर आला. नंतर त्यानें भागे बसून पाहिलें, तिलोत्तमा उठून खिडकी उपडून स्वऱ्याकडे पहात उभी होती. त्यानें हातानें खूण केळी—“मी आलोंच, तूं आत जा !” आणि पुढें निघून गेला. थोडें पुढें जाऊन परत येण्याचा त्याचा विचार होता.

ज्या आमराईत त्यानें विमलानें बाणून दिलेल्या भात्यानें एका पटागाला ठार केले होते त्या आमराईतून जात असतां त्याला विद्यादिगज “रतिकराज” मेटला. त्याचें रूप अवदी विचित्रच होतें. त्याचें रूप व पांढऱ्या घोड्यावर बसून फिड्याचें फाटक कपडे घड हिडूचे नव्हते कीं घड मुसलमानी

पण म्हणते. तो जगतसिंहाला पाहून म्हणाला—
“खुदानामोयण, आपले कल्याण करो!”

“कोण, गवपति विद्यादिग्गज!” जगत-
सिंहाने नकित होऊन विचारलें.

“होय! पूर्वी कधी संस्कृत व्याकरण
सिकलो होतो आतां उर्दू शिकतो आहे.
आतां माझे नांव ऐडून कोणाचा व्यापार
वाटण्याचें कारण नाही.” विग्गज म्हणाला.

“पण हा वेध काय? आणि हे
रूप काय?”

“ते दगडाने हकडून जातांना माझा धर्म
व माझा वेध दोन्ही पालवून गेले. मी

आपल्या गुरूकडे जाऊन पुन्हां विचारवास
सुरू करायला म्हणून गेलो तेव्हां ते म्हणाले,
तीन विचर गंगाकाठी रहा, गंगालान
कर, चम्पान गोटा करून शेंडी ठेवून ये
तेव्हां, आंत पाऊल टाकायला मिळेल.
म्हणून गुरू आशेप्रमाणें हे रूप झाले आहे.”
तो म्हणाला.

“पण हा पोशाख?”

“काय करू सांगा. माझे कपडे ते
पटाण घेऊन गेले हो!”

जगत दिग्गजाच्या हातांत एक रुखा
ठेवून पुढें निघून गेला. थोड्याच अंतरावर
शैलेश्वराचे देऊळ होतें. देवाचे दर्शन करून
जेव्हाचें उरवून तो देवळाकडे वळला.

इतक्यांत त्याला थोड्यांच्या टापोचा
आवाज ऐकू आला. वर जाकाशांत वृळ
उडत होती. ते सैन्य असावें किंवा सैन्याची
प्रस्थाहि तुकडी असावी. पटाणचें सैन्य
सात नसणार. पटाण ओडिसा मातांत निवृत्त
गेले होते. ते सैन्य उरलें होतें ते सर्व
बादशाहांचें होते. जगतसिंह याच विचारांत
कांहीं वेळ जागच्या जागी धवकला.

रुक्करच सैनिक अगदीं जवळ येत
वसलेले दिसले. ते मानसिंहाचे सैनिक

होते. सुमारे पन्नास आसतील. नायकाच्या
आलेनें सर्व सैनिकांनीं घोडे उभे केले.

तलवारी उपसून त्यांनीं बादशाह अकबर
व मानसिंहाचा जयजयकार केला.

जगतसिंहानें पण तलवार उपसून उत्तर
म्हणून तसाच जयजयकार केला आणि
सत्काराला निघाले—“मथुरासिंह! हे सर्व
कल्प! बादशाहांचीं व महाराजांचीं तऱ्हेत
वर्गरे ठीक आहे ना?”

मथुरासिंहानें युवराजाजवळ येऊन
रुमालांतून एक चिट्ठी काढून जगत-
सिंहाला दिली.

“महाराजांची आज्ञा आहे!” जगत-
सिंहानें विचारलें.

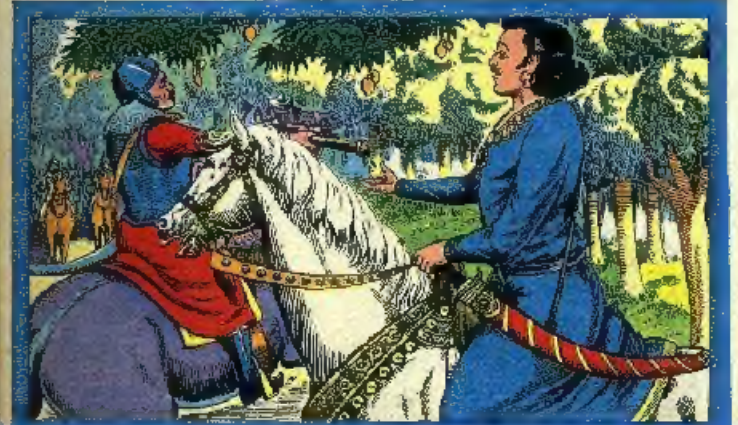
“मी आपला दास आहे. मला क्षमा
करावी, महाराजांची आज्ञा आहे कीं
आपल्याला जसाल तसे महाराजांसमोर
हप्पर करावें.” सरदार म्हणाला.

“कोठें जावचें आहे?”

“वाटणा, महाराज तेथेंच आहेत.”

“मग प्रवासाची तयारी करू?”

“युवराज माफ करा. अशी आज्ञा आहे
कीं आपण मायला तयार तसल्यास आपल्याला
कैद करून आणवें.” सरदार म्हणाला.

“वृक्षान् जाह्नवा परच्या नंदलीना
निराव सुद्धां पैतां येवार नाहीं मळा!”
जगतसिंहाने निवारले.

“क्षमा करावी. तशीच आम्हा जाहे!”

“महाराजांची आज्ञा बदल्यो शक्य नाही
हे मळा वाहीत जाहे. पण समजा, मी
तुमचा कैदी होवयाचें नाकारलें व पुढाळा
सवार झालों तर!”

“माझ्या तोंडून त्या सर्व गोष्टी कशाच
काढतां दुसराज! महाराजांची आज्ञा जाहे
ही पुढाराजांना जीवित पिया घुवावत्यो
आजून समोर हजर करण्यांत आये.”

जगतसिंहाने विचार करून वाहिका,
आज्ञां जाल वाहिविवाह करण्यांत आये नाही.
महाराजांचा आज्ञेवर अर्ज कर राग आहे.
आज्ञां झुटका नाही. बाधा सांगतील ही
शिक्षा पिया दंड मोडलाच वाहिले.

त्यान मथुरासिंहाला निवारले—“मला
सैन्य दारुकेवर नदीच्या काठी महान-
वादनवीक पडान देत आहे, त्याका काय
आज्ञा आहे!”

“त्याची व्यवस्था मी करतो.” असें
सांगून मथुरासिंहाने एका सैनिकाला आज्ञा
सांगून महामादका पाठविले. जगतसिंह
त्या सैनिकाला बोलावून म्हणाला—“महाराजा
किड्यानवीक कोणी भेटला तर मी महा-
राजांना भेटण्यासाठी निघून गेलों असें सांग.”

नंतर जगतसिंह मथुरासिंह व त्याच्या
बरोबर जाळेक सैन्याबरोबर निघाला.
त्याच्या हजेरेपानें मथुरासिंहाने आपल्या
बरोबरच्या सैन्याच्या दोड तुकड्या केला.
घाते एक तुकडी व पुढे एक तुकडी. मध्ये
जगतसिंह व मथुरासिंह चालत होते.

[पुढील गोष्ट पुढील भेदी]

देवाची माया

विक्रमांकन हेच सोडला नाही व पुढां
शाश्वतवाच जाऊन वेत काढून खावावर
वेतले आणि नेहमीं प्रमाणें गुप्तपुत्र स्मरणा-
कडे निघाला. तेथो वेतांत बसलेला वेताळ
त्याला म्हणाला—“राजा! तू या रात्रीच्या
वेळीं इतका काळ सहन करित आहोत,
पण हा सर्व कष्ट जाहे. कांटी तरी कम
तुला लागत असावा व त्याला बळी पडून तूं
खर्च कर सहन करित आतावास. तो कम
हूर शाळ तर तुला खर्च कर सहन केलाचें
तुला होईल. पुढाराका लागच जमुनब शाळ
होता. तुला मी त्याची गोष्ट सांगलों. ऐक.”
असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

किंण्य परीताच्या राजांत पुण्य नांवाचें
एक लहान राज्य होतें. राजाचें नांव पण
पुण्यराज होतें. तरुण कर्वातच तो वाढीवर
बसला. त्यानंदर भोक्ता दिवसांनीं त्याने

वेताळाच्या गोष्टी

पृष्ठ आईवडील वारले. आईवापाची सेवा तो थडा प्रकीर्ण करी. त्याच्या मनांत तितकीच देवभक्तिपण होती. आईवडील वारल्यावर देवाशिवाय आपला कोणी पाठी-राला नाही, असे त्याला वाटले. माझी देवावर इतकी भक्ति व विश्वास आहे. तर मग देवाचा अनुग्रह माझ्यावर का होव नाही ?” असे नेहमी त्याला वाटे.

बरोबर एक वर्ष होटले. आईवडिलांचे वर्ष श्राद्ध गाले. श्राद्धासाठी आवश्यक ती सर्व तयारी करावी अशी आज्ञा त्याने आपल्या मंत्र्यांना केली. तो पहाटे उठून

नदीवर स्नानाला गेला. देवाचे स्मरण करून त्याने शाण्यांत बुडी मारली आणि आश्चर्य म्हणजे त्याला अप्सरेसारंगी सुंदर चांगरानी एक तरुण मुलगी दिसली. ती तिच्या रूपाने इतका भाळला की त्याला तिच्याशी लग्न करून घेण्याची इच्छा झाली. देवाच्याच रूपाने ती आपल्यासाठी या मर्त्यलोकांत आली असेल असेदेखील त्याला वाटले. असा विचार करून ती जाक लागल्यावर तो तिच्या पाठोपाठ चालू लागला.

ते पाहून ती म्हणाली—“राजा ! मी अमृत्युच चांगर जातीच्या कुळांत जन्मलेली मुलगी. माझ्या पाठोपाठ जुळा येत असलेला पाहून आमच्या घरनी नदीक मंदळी रागावून मला ठार करतील. म्हणून तू माझा नाव सोड.”

तरी पुष्कर तिच्या पाठोपाठ गेला आणि चांगरांच्या वस्तीत पोचल्यावर तिच्या बापाला म्हणाला—“मी तुमच्या मुलीशी लग्न करण्याचे ठरविले आहे. हिच्याशी माझे लग्न करून द्या.”

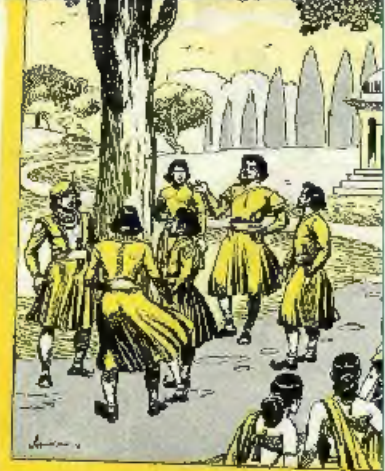
चांगर म्हणाले—“या लाला आमची ना नाही. परंतु तू राजा आहेस. तू चांगरांच्या मुलीशी लग्न केलेंस तर जुनी प्रजा

चांदोबा

उत्तर देतो याची वाट पाहू लागले. राजाने त्यांच्या म्हणण्याकडे दुर्लक्ष केले व तिच्याशीच लग्न करणार असा हट्ट धरला. तेव्हा त्या मुलीच्या बापाने तिच्याशी राजाचे लग्न लावून दिले. राजाने आपले राज्य व राज्यकारभार सोडला आणि चांगरांच्या वस्तीतच राहू लागला. त्याला त्या चांगर मुलीकडून दोन मुलगे व एक मुलगी झाली.

चांगराणीच्या भावांनी बहिणीचा वाढता संसार संभालणे अवघड झाले म्हणून तिला दुसरे शोपडे वांगून दिले व तिचे तिला रहायला सांगितले. पुष्कराला संसाराचे ओझे जास्त वाई लागले. बायकोने शिवून दिलेल्या बहणा व ओझे बाजारांत घेऊन विकण्याचे काम त्याला करावे लागे.

एकदा त्याला लाकडाची एक मोठी बाजारांत विकायला घेऊन जावी लागली. तेव्हा एक गोष्ट लोकांच्या तोंडी त्याला फळली. त्या गावची राजकन्या अंगाला जे उभटण लावी त्यांतले उरलेले अंगणांत एका कोपऱ्यांत फेकून देई. तेथे एक शोपडे उगकले. परंतु ते शोपडे फसले हे कोणी सांगू शकला नाही. त्या शोपऱ्याचे नांव सांगेल

त्याच्याशी राजकन्येचे लग्न करून देईन अशी राजाने राजधानीवर दबडी पिटविली.

पुष्करदेखील इतर लोकांबरोबर राजधानीत गेला. त्याने शोपडे वाहाले व म्हणाला—“हे तर चंदनाचे शोपडे आहे. दासींनी ती गोष्ट राजाला जाऊन सांगितली. राजाला खात्री पटली व त्याने पुष्कराची आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले.

नवरा बाजारांत लाकडाची मोठी विकायला घेऊन गेला तो परत का आला नाही हे चांगराणीला कळतेना. पण तिला काही दिवसांनी कळले की तिच्या नवऱ्याबरोबर

राजकन्येचें लग्न झालें आहे व तो राज-
वाड्यांत ऐध्यांत छोटत आहे. चांभारीप
आपल्या मुलांना बोळवून म्हणाली-
“बाळांनो! दुय्येने नाना राजनाड्यांत
राहतात. बाऊन सांगा की खावला काही
नाही. ते देतील तें घेऊन या.”

पुष्कर राजकन्येबरोबर ज्या जागी रहात
होता त्या जागी खाली सिडकीजबळ
रस्त्यावर उभी राहून मुलें ओरडूं लागली-
“बाबा! मूक लागली आहे जाह्मांका!”
पुष्करानें सिडकीतून डोकावून पाहलें व
आपल्या मुलांना ओळखून त्यानें आपली

अंगठी काढून त्यांच्याकडे फेंकली. त्यांनीं
ती आपल्या आईला नेऊन दिली.

राजकन्या त्यावेळीं आश्चर्यासार वरून
वेगिफणी करित होती. तिनें वारसांतून
मन्यानें अंगठी खाली फेकलेली पाहली.
पण ती काही बोलली नाही. ती गोष्ट
मनांत ठेवून घेतली.

चांभारीणीनें अंगठी विकून काही दिवस
संसाराने गाडें बांध ठेवले. पण तेवढ्यावर
किती दिवस मागणार? तिनें आपल्या
मुलांना पुन्हां त्यांच्या बापाकडे पाठविले.
मुलांनीं हाक मारतांच पुष्करनें सिडकीतून
सोन्याच्या दोन तपकळ्या खाली टाकल्या.
मुलांनीं त्या आईला नेऊन दिल्या.

राजकन्येनें या खेपेसदेखील सर्व पाहिलें.
पण बोलली नाही. गुप्तपु एक कागदानर
“ज्या मडक्याला कुण्यानें तोंड लापलें आहे
त्या मडक्याचें काय करावें?” असें लिहून
तो कागद तिनें आपल्या बापाकडे
पाठवून दिला.

राजानें “तें मडकें दूर फेंकून जावें!”
असें लिहून मंत्र्याला तें उत्तर दाखविलें.

मंत्री म्हणाला-“फेंकण्याचें काय कारण?
विस्तबांत घाबरून तापवून घेतलें कीं झालें.”

त्या प्रमाणें उत्तर लिहून राजानें आपल्या
मुलीकडे पाठवून दिलें.

त्या दिवशीं रात्रीं पुष्कर झोपला
असतां राजकन्येनें तों झोपला होता त्या
शयनगृहाला अग्न लावली. पुष्कराच्या
आंगावर ठिण्या व निसारे पडूं लागले तेव्हां
तो दचकून जागा झाला, तो पाण्यांतून वर
आला. तेव्हां त्याला बंदिकांच्या बर्फाच्या
गोष्ट आठवली. बराच उशीर झाला असा
विचार करून तो धाईनें वरीं गेला.

“झालें एवढ्यांत लान?” ब्राह्मणांनीं
चकित होऊन त्याला विचारलें.

नदीवर तो आंघोळीला गेलों त्या वेळीं
बुडी मारल्याबरोबर जें काही घडलें तें
सांगून हें सर्व काय असें त्यानें विचारलें.
तें ऐकून ब्राह्मण म्हणलें-“ही सर्व देवाची
माया आहे!”

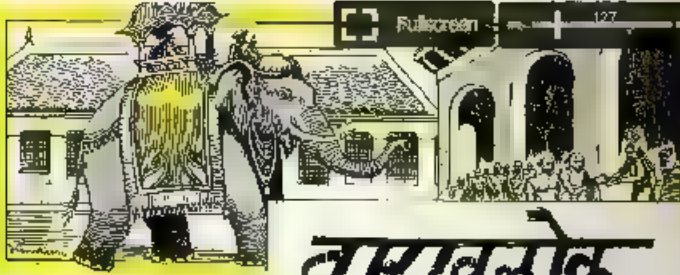
येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विचारलें-

“राजा मला एका गोष्टीची शंका वाटते,
देवानें आपली माया अशा तऱ्हेनें कां
दाखवावी? याचें उत्तर माहीत असून तूं
दिलें नाहीस तर तुला माहीतच आहे,
तुझ्या डोक्याची शंभर छकळे होऊन तुझ्या
पायांवर कोडूं लागतील.

राजा म्हणाला-“पुष्कर राज्य कारभारांत
लक्ष घालायचें सोडून हरिभजनांत मग्न रहात
असे. त्याला प्रजेचें दुःख कळायें आणि
मनुष्य किती मोठा झाला तरी मनोविकारांचा
कसा गुलाम असतो ही गोष्ट त्याला
कळावी म्हणून स्वतः विष्णूनें आपली माया
रचली होती.”

अशा प्रकारें राजाचें मोन भंग होतांच
वेताळ प्रेतासह अहश्य झाला व आज्ञाच्या
फांदीला जाऊन लोकांकुं लागला. [कल्पित]

तारावलोक

कर्वी काळी शिविदेशाच्या मादीवर चंद्राव-
लोक नांवाचा राजा राज्य करीत असे.
त्याच्या राणीचे नांव चंद्रलेखा होते.
राजाकडे कुवल्यापीड नांवाचा एक हत्ती
होता. त्या हत्तीच्या भीतीने कोणी चंद्राव
लोकाच्या राज्यावर स्वारी करण्याची हिंमत
करीत नसे.

चंद्रावलोकाला एक मुलगा
नांव तारावलोक असे होते तो स्वभाषाने
अगदी निष्कपट धर्मपरायण व पितृभक्त
होता. तो विद्वान व दानी पण होता.

तारावलोक मोठा झाल्यावर राजाने मद्र-
देशाच्या माद्री नांवाच्या राजकन्येशी त्याचा
विवाह करून दिला. त्याला समजू लागले
तेव्हा पासूनच हो दानधर्म करू लागला
होता. आता तर त्याचे लग्न झाले होते व

राजाने त्याला आपला सुवराज म्हणून नेमले
होते. सकाळी उठल्यानंतर तो कुवल्या
पीडवर बसून निघे व जो कोणी दान
करण्यास पात्र आढळे त्याला दान करी.
त्याचा दानधर्म पाहून लोक त्याला कर्णाचा
अन्तार मानू लागले.

काही दिवसांनी माद्रीला एक जुळे
झाले त्याची नाई राम व लक्ष्मण अशी
देवपुत्रांत आली. नातनडे आता व आर्जुनांनी
फार वादळी होती सर्व लोक तारावलोक-
सारखा माम्यवान कोण आहे असे म्हणत.

परंतु शिबी राज्याच्या शत्रूच्या डोळ्यांत
तारावलोकाला मिळत असलेली लोकप्रियता
सबू लागली. त्यापैकी एकाने काही
ब्राह्मणांना बोलावून कुवल्यापीड हत्तीलाच
दान म्हणून मागून घ्यायला सांगून पाठविले.

तो हत्ती त्याच्याकडून गेला की त्याचे हे
सर्व वैभव ल्यास जाईल व त्याची मान
स्खळी होईल व त्यानंतर आम्ही त्याच्या
राज्यावर स्वारी करून त्याचे राज्य विकून
वेळे. समजा, त्याने तो हत्ती दान केला
माही तर त्याच्या दानधर्मालाच्या वलाचा
फुकट जातील.

ब्राह्मणांनी त्याप्रमाणे तारावलोकच्या
जवळ जाऊन कुवल्यापीड हत्ती मागितला.
तारावलोकला हे कळायला वेळ लागला
माही की कोणाच्या तरी सांगण्यावरून
त्यांनी तो मागितला असावा. परंतु जिवांत
जीव असेपर्यंत कोणी काही मागितले तर
नकार द्यायचा नाही असे मतच जणू
काही त्याने घेतले होते. म्हणून त्याने
कुवल्यापीड हत्ती ब्राह्मणांना दान केला.

ब्राह्मण हत्तीला घेऊन जात आहेत हे
नागरिकांनी पाहिले. त्यांना राग आला.
प्रजेचा तळा वेतल्याशिवाय राजाने जरी तसे
दान केले असते तरी ते प्रजेला धरत बडले
नसते. म्हणून प्रजेचे प्रतिनिधि चंद्रावलोक
राजाकडे गेले व म्हणाले “महाराज! राज्य
करण्याची इच्छा सुवराजांच्या मनांत असेलसे
दिसत नाही. माही तर ज्याचे नुसते नांव

ऐकून शत्रूचा शरकाप उडून जातो असा
कुवल्यापीडला युवराजांनी असा दान करून
राज्याबाहेर पाठवून दिल्या नसता. म्हणून
कुवल्यापीडला परत तरी घेऊन यावे किंवा
सुवराजांना या अपराधाबद्दल वनवासाची
शिक्षा घानी. आपणांस ही गोष्ट पसंत
नसेल तर आम्हांला दुसऱ्या राजाची निवड
करावी लागेल.”

चंद्रावलोकने तारावलोकला ते फळविले.
तेव्हा तारावलोक म्हणाला—“ ब्राह्मणांना
दान म्हणून मी जो हत्ती दिला तो आतां
परत कसा मागू ? प्रजेचे राज्य आहे त्यावर

माझा काय अधिकार? मनाप्रमाणे दानधर्म करण्याचादेखील मला अधिकार नसेल तर हें सर्व ऐश्वर्य व वैभव तरी कासाळा? मी वनवास भोगण्यास तयार आहे.”

तो वल्कलवल्ह घारण करून बायकोला व मुलांना वेळून वनवासास निघाला. बायकोला व मुलांना त्याने गाडीत बसविले व स्वतः पायी चालू लागला.

वाटेत त्याला आणखी काही ब्राह्मण भेटले. त्यांनी त्याच्या जवळ गाडीचे घोडे मागितले. त्याने नकार दिला नाही व गाडीचे घोडे सोडून त्यांना दिले. आता

नवरावायको बाडी ओढून वेळून जाऊ लागली. वाटेत एका जागी विभांतीसाठी ती एका झाडाखाली बसली. इतक्यांत एका ब्राह्मणाने वेळून ती गाडी सुद्धा मागून घेतली. आता नवरावायको दोघां मुलांना उचलून वेळून पायी पुढे निघाले. ते एका तपोवनात जाऊन तेथे विनायकासाठी एका झाडाच्या सावलीत झोपडी बांधून राहू लागले.

मादी पतीच्या मावलावर पाऊल ठेवून चाळणारी एक पत्किना व साखी खी होती. ती कंदमुळे व फळे वेळून येण्यासाठी रावात गेली असता त्यांच्या झोपडीजवळ एक महातारा ब्राह्मण आला. त्याने ताराव लोकच्या सुंदर मुलांना पाहून त्यांच्याकडून दोघांना मागून घेतले. तारावलोकने निस्संकोच दोघां मुलांना दान म्हणून देऊन ठावले.

‘देव कदाचित माझी सत्त्वपरीक्षाच पहत असावा. मुलांचा विरह एक वेळ मला सहन होईल परंतु मी नकार दिल्याने ब्राह्मणांच्या मनाला जे दुःख होईल ते मला सहन होणार नाही.” अशी स्वतःच्या मनाची समजूत बाळगून त्याने दोन्ही मुलांचे दान केलें होतें.

चांदोबा

राम व लक्ष्मण त्या ब्राह्मणाबरोबर जायला तयार झाले नाहीत. त्या ब्राह्मणाने दोघां मुलांना वेळाची एक दोरी करून बांधले व त्यांना फरफटत ओढीत व मंर हाण करीत वेळून चालला. मुलें मोठमोठ्याने ‘आई!’ ‘आई!’ म्हणून ओरडत मागे वळून आपल्या बापाकडे पहात त्या ब्राह्मणाबरोबर जाऊ लागली.

काही वेळाने मादी कबमुळें व फळें वेळून आपल्या झोपडीत आली. पतीला माव खाली पाडून बसलेला पाहिले. तेथें मुलें नव्हती. त्यांनीं खेळणी, भातीचा रथ, घोडे वगैरे वेडेवांकडे पडलेले होते. तिच्या पोटांत धस्स झाले, तिने विचारलें “मुलें कोठें आहेत?”

तिने तेवढा प्रश्न केला मात्र, इंद्राचें आसन डोळें लागलें. मादी व तारावलोक बांच्या दानधर्माच्या प्रतापाने इंद्रलोक डोळें लागलेला पाहून इंद्र ब्राह्मणरूप वेळून तारावलोकाच्या आश्रमाजवळ येऊन उभा राहिला. त्याने त्याच्याजवळ त्याची पत्नी मादीचें दान मागितले तारावलोक त्याला देखील कबूल झाला.

“अरे, आतां तर तुझ्याजवळ कांहींच उरलें नाही मग तूं पुढें काय करणार!” इंद्रानें प्रश्न केला.

“मला कोणत्याहि वस्तूची गरज नाही. पुढें कोणी ब्राह्मणानें दान मागितलें तर देण्याची शक्ति आपल्यांत उरणार नाही याच घोडीचें दुःख होत आहे. दान म्हणून स्वतःचा प्राण समर्पण करावा लागला तरी मी त्याला तयार आहे.”

इंद्र प्रकट होऊन म्हणाला “तुझ्या पत्नीचें दान मी मागितलें होतें. पण तें तुझी परीक्षा येण्यासाठी होतें. तूं स्वकारच

चांदोबा

विवाधरांचा चक्रवर्ति होशील " असे सांगून इंद्र अंतर्धान पावला.

तिकडे तो ब्राह्मण रामलक्ष्मणांना घेऊन जाऊन चंद्रावलोकाच्या राजधानीतल्या एका गर्दीत बिरूज टाकण्याचा यत्न करू लागला. नागरिकांनी मुलांना ओढवले. त्यांनी त्या ब्राह्मणाला पकडून राजासमोर हजर केले. त्या ब्राह्मणाकडून राजाला वडलेले सर्व वृत्त कळले. आपल्या मुलाचा तो दानशूरपणा पाहून राजाला स्वतःच्या राज्याचा व वैभवाचा वीट आला. त्याने राज्यत्याग करून तपश्चर्या करण्याचे ठरविले.

नागरिकांनी अनेक प्रकारे समजूत घालण्याचा यत्न करून पाहिला. परंतु राजाने त्यांचे ऐकले नाही. पैसे देऊन राजाने आपल्या नातवंडांना विकत घेतले आणि राणीसह नातवंडांना बरोबर घेऊन

तारावलोक रहात होता त्या आश्रयात गेला आर्षवहिलांना येत असलेले पाहून तारावलोकने धावत येऊन त्यांच्या पायाला मिठी मारली.

सर्व एकत्र बसून बोलत असता लक्ष्मी एका हरीला घेऊन आप्पाशांतून उतरली. ती तारावलोकला म्हणाली "या हरीवर असून तू विवाधरांच्या देशांत जा. तू केलेल्या दानाचे पुण्यफळ म्हणून तुला त्या देशाचे चक्रवर्तीपद मिळाले आहे."

तारावलोक बायको व मुलांसह आई बहिऱांना व लक्ष्मीला नमस्कार करून हरीवर बसला. सर्वांसमक्ष तो हत्ती तारावलोक, माद्री, राम, लक्ष्मण व लक्ष्मीला घेऊन आप्पाशांत उडाला. तेथे विवाधर देशाचे राजे महाराजे प्रकट झाले व आदर पूर्वक आपल्या चक्रवर्तीला आपल्या देशांत घेऊन गेले.

राज्याचा लोभ

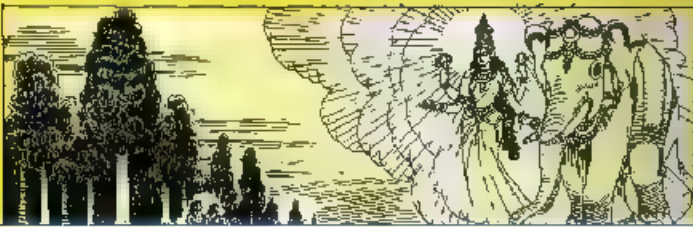
व्याघ्रपद व सत्यशेखर नांवाचे दोघे राजकुमार एका गुरूजवळ विद्याभ्यास करीत असत. दोघांनी परस्परांची मैत्री कायम रहावी व राजा झाल्यावर देखील परस्परांचे युद्ध होऊ नये यासाठी एक संधी करून घेतली. संधीची मुख्य जट अशी होती की ज्याला पहिल्याने मुलगा होईल त्याला दोन्ही राज्ये मिळतील.

दोघांचा विद्याभ्यास संपला. दोघांनी लगेत झाली. पुढे काही दिवसांनी व्याघ्रपदची बायको गरोदर असल्याचे कळले. व्याघ्रपदने ज्योतिष्यांना बोलावून विचारले की मुलगा होणार की मुलगी. राजा व राणी दोघांच्या भीतीने ज्योतिष्यांनी मुलगा होणार असे सांगितले राजधानीभर मुलगा होणार या गोष्टीची

चर्चा झाली, परंतु झाली मुलगी. ते ऐकून व्याघ्रपदला व त्याच्या बायकोला फार वाईट वाटले. त्याने दास दासींना बजावून ठेवले की कोणी विचारले तर मुलगाच झाला आहे असे सर्वांनी सांगितले पाहिजे त्याने आपल्या मुलीचे नांव बिजय ठेवले. वारसाच्या दिवशी त्याने सत्यशेखरवरून बोलवणे पाठविले.

सत्यशेखर वारशाला आला व वचनदिल्याप्रमाणे त्याने आपल्या मित्राच्या मुलाला आपले सर्व राज्य देऊन टाकले व्याघ्रपादाने केलेला मित्रद्रोह त्याला कळला नाही.

त्यानवेळी विदिशा नगरीचा राजा मृगोवद्ध झाला पुरुषरात्री, पुरुष ग्रह व पुरुष झुहाचाच एक मुलगी झाली.

तिचें नांव धीर ललिता अशें ठेवण्यांत आलें. भूगोक दत्ताला दुसरें मूलबाळ नव्हतें. तिच्याशीं आपल्या मुलाचें (मुलीचें) लग्न करून दिल्यास भूगोकदत्ताचें राज्य पण आपल्याक मिळेल या आशेन त्यानें भूगोकदत्ताकडे निरोप पाठविला कीं आपल्या मुलीशीं आनचे सुवराज विजय हांचा विवाह व्हावा अशी आमची इच्छा आहे. भूगोकदत्तानें त्याला होकार दिला. धीर ललिता अजून ल्हानच होती. तरी तिच्याशीं विजयना लग्न समारंभ उरकून घेण्यांत आला.

धीर ललिता मोठी होऊं लागली तस-
तशीं तिच्या बाहीबरोबर खीं लक्ष्मणादेवजीं पुरुषलक्षणांच जास्त वादत भसल्याचें आदळून आलें. तिका दागिन्यांचा तिढकारा होवा. कोणाची पर्वा केल्याशिवाय ती नेहमीं पुरुषांबरोबरच हिंडे फिरे.
व्याघ्रपादानें त्याला मुलगा जाल्ल्याचें खगजाहीर केलें असल्याखुळें, कोणाला खरी गोष्ट कळू नये शासार्शीं त्याला विशेष काळजी घ्यावी लागे. त्यानें सुनेला आणण्याचा आग्रह दाखविला नाहीं. भूगोक-
दत्तानें पण आग्रह केला नाहीं कीं सुनेला

वेळून जा. कारण त्याला मूल म्हणून ती एकच मुलगी होती. सासरची मंडळी बोलाविदील तेन्हां पाठवून देऊं मुलीला असा त्यानें विचार केल.
परंतु मुलींत खीळ्खणें लुप्त होऊं लागलेली पाहून व तीं सासराचें नांव काढलें कीं चिडून जाते हे ओळखून भूगोकदत्तानें आपल्या मुलीला तिच्या सासरीं पाठवून घायचें ठरविलें व तसें तिला सांगितलें.
“माझा नवरा ! जाणि मी संसार करणार त्याच्या बरोबर ? मी नाहीं जाणार कोणाच्या घरी .” धीर ललिता म्हणाली.

“तसभय तूं आमचीं अन्न चव्हाट्यावर आणण्याचा विचार केला आहेस कीं काय ?” त्यानें रागावून मुलीला विचारलें.
“मला कोणाची अन्न किंवा गौरव कांहीं नाहीं वळत. जीव गेला तरी मी नवऱ्याच्या घरीं जाणार नाहीं.” धीर ललिता म्हणाली.
“तुझ्यासारखी पोरनी माझ्या मोठी जन्माला आली अशीं नांवें लोकांनीं ठेवलेली मला नाहीं स्वपायची. त्यापेक्षां मी तुझा गला दाखून भोवळीं दोर्दोन.” बाप म्हणाला.
“तुम्ही निरपराध्याचा जीव घेतल्याबद्दल

लोक तुमची निंदा करतील. परंतु तुमची लोकनिंदा होऊ नये यासाठी मी तुम्हाला हा बाण मारते. या अपराधाबद्दल तुम्ही माझा शिरच्छेद केलात तरी कोणी तुम्हाला दोष देणार नाही ब तुमची इच्छा पण पुरी होईल." असे सांगून धीरलक्ष्मीने आपल्या वडिलांना हातूच बाण मारला. परंतु तेवढ्याने मृगोकदचास जबर जखम झाली. मुलीच्या अंगात इतके बाण कोट्टून आले हे पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. त्याने तिच्या अंगावर एक जंबिया फेंकला. धीर लक्ष्मीला विशेष लागले नाही. ती हसत

उठून उभी राहली व म्हणाली—"बाबा ! मी जी नसून पुढे जाई. हे तुम्हाला कळवें म्हणून बोधा उर्मटपणाने बोललो. त्याबद्दल मला माफ करा."

त्या दिवसापासून धीर लक्ष्मी धीर लक्ष्मी म्हणून प्रसिद्ध झाली. प्रजेला फार आवडत झाला. कारण ईश्वर रूपाने त्यांना एक युवराज मिळाला आणि ती मुला सामान्य नव्हते, एक धीर व पराक्रमी. राजाने त्याला आपला सेनापति नेमले.

ते सर्व व्याघ्रदत्ताला कळले त्याने मृगोकदचाला ऐटीत पत्र लिहिले. "इतके दिवस आपल्याला एकलती एक मुलगी आहे म्हणून हुनेला आपल्याची घाई दाखविली नाही. तरी सुनवाईच्या पाठवणीची लवकर न्यस्तस्था करावी."

मृगोकदचाची मुलगी मुला झाली असल्याचे सर्वांना कळलेच होते पणदेख नव्हे तर राज्याचा मुख्य सेनापति म्हणून त्याची नेमणूक झाली असल्याचे पण सर्वांना माहीत होते आपला अपमान करण्याच्या हेतूनेच व्याघ्रदत्तने असे पत्र लिहिले आहे हे मृगोकदचाने बोलवले तरीपण त्याने तरे तरे सूच लिहून बळविले.

व्याघ्रपादाने एका शब्दानेदेखील कळविल्याशिवाय विदिशानगरीवर स्वारी केली. मृगोकदचाचे सैन्य नेहमी आग्रस्त जसे.

व्याघ्रपादाने दूत पाठवून मृगोकदचाला विचारले—"तुला स्वाभिमान व लोकलाज आहे की नाही ? आपल्या मुलाला मुलगी म्हणून सांगून माझ्या मुलाशी तुं लग्न करून दिलेस, तुझ्या या अपराधाबद्दल तुं येऊन माफी मागितलीस तर मी माफी करायला तयार आहे. पण तुं आपले राज्य मुकाब्याने माझ्या स्वाधीन केले पाहिजेस. नाही तर मी तुझे राज्य स्वाधीन करून येऊन, तुझा शिरच्छेद करीन."

त्याचे उत्तर म्हणून मृगोकदचाने धीर लक्ष्मीला व्याघ्रपादाच्या समान्चारास पाठविले. दोघांचे भयंकर युद्ध झाले व त्या युद्धांत धीर लक्ष्मीचा बाण लागून व्याघ्रपाद हलीवरून खाली पडला. धीर लक्ष्मीने त्याचा किरीट काढून दूर फेंकून दिला व त्याचे केस धरून त्याने व्याघ्रपादाला विचारले "तू पाठविलेला तिरोष माझ्या वडिलांना मिळाला आहे. ते तुझ्या हाती शिरच्छेद करून ध्यायल्य तयार आहेत" असे सांगून धीर लक्ष्मीने व्याघ्रपादाला तिला स्वतःचा जीव द्या आहे की सून ?

कैव केले आणि त्याला राजधानीत घेऊन जाऊन आपल्या वडिलांच्या पायांवर नेऊन टाकले.

पण मृगोकदचाने व्याघ्रपादाला आदरपूर्वक उठवून त्याला एका राजाला उचित असे आसन बसायला दिले व म्हणाला—"राजाने आपल्या शत्रूचे बळ जोळसल्या शिवाय त्याच्या राज्यावर स्वारी करू नये. तुला आपल्या शत्रूची फार चमूड होती. ती चमूड मोडायी म्हणूनच मी तुझ्याशी युद्ध करण्याचा निचार केला बरे तर आतां बोक, तला स्वतःचा जीव द्या आहे की सून ?"

जवळच धीर ललित उभा होता. म्हणाला “बाबा! तुम्ही म्हणालात म्हणून मी थाला जिवंत सोडले आणि धाला आपल्या समोर घेऊन आलो. याने जो अपराध केला आहे त्याला एकच व्हड आहे, तो म्हणजे थाया धिरच्छेद. अशा शत्रूवर इया दावविणे ही राजनीति नव्हे. असे सांगून त्याने आपली तलवार उरसली.

लग्न व्याघ्रपादाने मृगोदत्ताने पाय करून माफी मागितली व म्हणाला “मी तुमच्या राज्यावर स्वारी केली होती ती तुम्ही विसरून जा. आपला को संबंध आहे तो कायम आहे. मला आपल्या घरून घुनवाई न्यायची नसून जावई न्यायवाचा आहे. मला मुलगा नसून मुलगीच आहे व तिचे नांव विजय नसून विजया आहे. तिला आपण आपली सून करून घ्यावी. ती

माफी मुलगी आहे ही गोष्ट तुम्ही थोडा वेळ विसरा व तिला आपली सून म्हणून आपल्या घरात नांदायला परवानगी द्या. मी राज्यभोमाने आपल्या मित्राला फसवून त्याचे राज्य घेतले. आपले राज्यदेखील वेण्याचा मोह मला झाला होता. मी केलेल्या अपराधाने मला क्षमा करा.”

मृगोदत्ताने सत्यशेखरकडे व व्याघ्रपाद याच्या घरी निरोप पाठवून सर्वांना बोलाविले. सत्यशेखरला सर्व वृत्तांत कळला व त्याच्या बालमित्राने त्यास फसवून दिलेल्या कष्टाबद्दल त्याला फार वाईट वाटले. त्याला त्याने राज्य परत मिळाले. धीर ललितचे लग्न व्याघ्रपादच्या मुलीशी झाले. ते लग्न कुठ्ठा शास्त्रप्रमाणे करावे लागले. कारण पत्नी म्हणून जिला वरले ती पति व पति म्हणून ज्याला वरले तो पत्नी झाला होता.

जोतास सव्यादोर

एका राजाला रत्नवती नांवाची एक मुलगी फिक्त लागला. कित्येक राजवाड्यांत त्याने होदी. राजाला तुमचे अपत्य नव्हते, त्यांत ती रूपवतीषण होती. म्हणून आई-वडिलांची ती फार लाडकी होती. आई-वडिलांनी मोठ्या होसेने तिच्यासाठी दामिने करविले.

एकादा कोही जव्हरी त्या गांवा आले. रत्नवतीने एक हिरा निवडून घेतला. तो एक फार जुना व पसिद हिरा होता. तो हिरा मिळविण्यासाठी मोठमोठी युद्धे झाली होती परंतु पुढे सुमारे शंभर वर्षे तो हिरा मातीच्या दिगावर पडून राहाला होता. तो हिरा रत्नवतीने विकत घेतला. तो नेहमी तिच्या मांगानून कपाळावर लोबत जसे. वीरवास नामक एका चोराला ती गोष्ट कळली. तो राजधानीत बेष पाळटून हिडून

फिक्त लागला. कित्येक राजवाड्यांत त्याने चोऱ्या केल्या होत्या. परंतु त्याचा चेहरा-मोहरा कसा आहे हे देखील कोणाला ठाऊक नव्हते.

जो हिरा रत्नवतीच्या कपाळावर रात्र-दिवस लोबत असतो, तो चोरून नेणे काही सोपे नव्हते. तरी साहस करून चोर रत्नवतीच्या शयनगृहांत शिरला. त्याने रत्नवतीच्या नाकाजवळ कांही सर्रां खोपच लावून मूळ दिली व ती बेगुन शाक्यावर तिला उचलून रानातल्या आपल्या गुप्त निवास स्थानी घेऊन गेला

मुलगी अदृश्य झालेली पाहून राजा व राणी काळजीत पडली. राजाच्या शिषा-यांनी पुढील शोध केला. परंतु शोध लागला नाही. म्हणून राजाने जाहीर केले

कीं जो कोणी मुलीचा शोध लावून देईल त्याच्याशी मुलीचें लग्न करून देण्यांत येईल.

शेजारच्या राज्यांत जवळ नांवाचा राजकुमार होता, त्याला ती गोष्ट कळली. त्यानें रत्नवतीचा शोध लावण्याचें मनाशी ठरविलें. तो एक हुशार, शूर व सुंदर तरुण युवक होता. विवाहासाठीं सुंदर राजकन्येच्या शोधार्थ हो कित्येक देश हिंडला होता. परंतु त्याला एकवेलीच राजकन्या पसंत पडली नव्हती. म्हणून त्यानें रत्नवतीचा शोध काढण्याचें मनाशी ठरविलें.

त्यानें रत्नवतीच्या रंगारूपाची व स्वभावची सर्व माहिती विचारून घेतली. प्रत्येकानें तिच्या अपूर्व सौंदर्याचें वर्णन केलें. तिच्या बातुयींचीदेखील प्रत्येकानें फार प्रशंसा केली. सर्वांना आश्चर्य वाटलें तें या गोष्टीचें कीं अशी हुशार राजकन्या नाहींशी कशी काय झाली ! तिला कोणी व कसें उचलून नेलें हें कोणाला माहीत नव्हतें. पाय पाटेक तें झालें तरी तिचा शोध लावण्याचा त्यानें जंग पांभला. तिला उचलून नेणारा कोणी तरी अडक बंदर असला पाहिजे त्याच्या हातांतून तिला सोबबावयाचें

म्हणजे तो चोर कोण व कसा आहे हें कळलें पाहिजे. परंतु तें कळायला मार्ग नव्हता.

तिकडे रत्नवती त्या चोराच्या गुप्त स्थानीं राजकुमारीसारखीच रहात होती. तिचें रूप पाहून वीरदासला ती स्वतःच्या मुलीसारखी वाटू लागली होती. तो तिच्या सुखासाठीं वाटेक तो त्याच कारण्यास तयार झाला. तो तिला “माझे आई” म्हणून हांक मारी व तिला वाणत्याहि प्रकारें वाट होऊं नये याची काळजी वाही.

कांहीं दिवसांनीं रत्नवतीला वीरदासाच्या मानिल्लेमागळें तिच्या बडिलांची आठवण-

देखील होईनाशी झाली. तिला त्या दाट आण्यांत कोणत्याहि वस्तूची कमतरता भासली नाहीं. राजवाड्यापेक्षा तिला तें रानच जास्त आवडू लागलें.

वीरदासनें आपल्या मानलेल्या मुलीचें लग्न करून घ्यायचें ठरविलें. तिचें लग्न कोणत्या तरी राजकुमाराशी करून घ्यायें असें त्यानें ठरविलें. त्यानें अनेक देशांच्या राजकुमारांच्याविषयी विचार करून पाहिला त्यापैकीं एकदेसील त्याला आपल्यामुलीला बोक्य असा वर वाटला नाहीं. पण तो निराश होऊन स्वस्थ बसला नाहीं. मुलीसाठीं

बोध कर हुडकून काढलाच पाहिजे असा विचार करून तो पगवाडेर पडला.

वीरदास एका गांवी पांचळा नेन्हा त्या गांवात एक विचित्र चोरी झाल्याचे त्याने ऐकले. मध्यरात्रीच्या सुमारास कोणी चोर राजाच्या अंतपुरांत शिरला आणि राजाच्या स्वतःच्यानून चोरलेली रत्ने व भाणिके एका पाठोळ्यांत बांधून ते रात्रीच्या उसावरीं ठेवून निघून गेला. त्यानंतर दुसऱ्या दिवशी राजाच्या गच्चातला रखार चोरीक गेलस व तो गच्चाच्या बाष्कोच्या गळ्यांत सापडला. असा तऱ्हेने अनेक चोऱ्या

झाल्या परंतु चोरीच झेलेल्या वस्तू दुसऱ्या अनपेक्षित जागी सापडल्या.

अशी चोरी करणाऱ्याला चोर म्हणजे तर फक्त पण त्याने मनांत घेतले नर काटेहि टेकलेली कोणतीहि वस्तू चोरी करून न्यायची शक्ति त्याच्या अंगात झाली एवढे मात्र ठरले असा चोराला सोडून देणे मूर्खपणाचे होते असा विचार करून राजाने चोराला पकडून देणाराला मोठे बक्षिय देण्यांत येईल असे जाहीर केले.

वीरदासने त्या विचित्र चोराविषयी ऐकले तेव्हा त्याने मनांतल्या मतान त्या चोराची प्रशंसा केली. आपण चोराला पकडून दिले तसेच आपण त्याच्यापुढून मोठे पोर ठरू नकोतर आयुष्यभर केलेल्या चोरीचा भदा काय कामाचा! चोराला चोरानेच पकडायें जखनेच रत्नवतीच्या शोधाची या विचित्र चोऱ्या सुरू केल्या होत्या आपण हा तऱ्हेच्या चोऱ्या करू लागला की तो अजून चोर आपल्या शोधाची येईल व तो आला की रत्नवतीचा शोध लागेल, या विचारांने त्याने त्या विचित्र प्रकारच्या चोऱ्या सुरू केल्या होत्या. त्याला कळवतच वीरदास त्याचा पाठोळा कधीत असल्याचे जाबतून

आले. त्याने ज्या ज्या जागी चोरी केली होती त्या त्या जागी वीरदास पण नंतर गेला होता हे त्याला कळले. आतां वीरदास कोण व कसा आहे तो कोठे राहतो वगैरे गोष्टींचा शोध लावण्याचे त्याने ठरविले.

तीन तीन दिवसांत वीरदास कोण हे त्याला कळले. एक दिवस वीरदास आपल्या मुलीला भेटून येण्यासाठी आपल्या गुप्त स्थानी दात असतां जयंत त्याच्या पाठोपाठ गेला. वीरदास तेथे होता तोंपमेत जयंत एका जागी लपून राहाला. पण वीरदास तिथून गेल्यावर तो त्याच्या गुप्त गुहांत

शिरला. तेथे रत्नवती होती. तिचे रूप पाहून तो थक झाला. मर्त्यलोकांत इतकी सुंदर स्त्री असू शकेल याची कल्पनादेखील त्याला नव्हती. जयंतला पाहून रत्नवतीला देखील आश्चर्य वाटले. दोघांनी परस्परांना मनांतल्या मनांत बरले.

हळूहळू रत्नवती वळून जयंतला सर्प गोष्टी कळल्या. वीरदास तिला जवळत घेऊन आला तेव्हापासून तिला तो स्वतःच्या मुलीसारखा वागवीत आढे व धीदेखील आपल्या आई वडिलांना विसरून त्यालाच आपला बाप मानीत आहे हे कळले.

“सुझा रूपाचें वर्णन घेऊन मी सुझा शोबार्थ आलों. तर मग चल, तुझ्या आई-वडिलांकडे जाऊं.” जयंत विला म्हणाला.

“आपण असे निघून गेलों तर त्या बिचाऱ्यांच्या जिवाचें काय होईल? मला येथून पळून गेलेली पाहून ही आत्महत्याच करून घेईल. म्हणून तो आल्यावर आपण त्यांच्याशी बोवें. हो माझ्या इच्छेविरुद्ध काहीं करणार नाही. त्याला कळविल्याशिवाय मी तुझ्याशी लग्न करायला तयार नाही.” रत्नवती म्हणाली.

जयंत वीरदास येईपर्यंत त्याची वाट पहात तेथेंच राहाला. दोन दिवसांनी तो

निराश होऊन परत आला. कारण चोर राजधानीबाहेर कोठें तरी गेल्या आहे हे त्याला कळलें होतें. दोन तीन दिवसांत कोठें चोरी झाली नाही म्हणून त्यानें सवें अनुमान लावलें होतें.

वीरदास घरी आला तेव्हां ते त्याला रिकामें दिसलें. रत्नवती परत नव्हती. ती कोठें गेली असेल हें कळायलादेखील काहीं उपाय नव्हता. तो घरीं येईपर्यंत वाट पाहणारी मुलगी एकटी कोठें तरी जावें शक्य नव्हतें. तिला कोणीतरी पळवूनच नेली असावी असें त्याला वाटलें.

वीरदासनें “माझे आई!” अशा हाका मारीत हाटें रान पालथें घातलें. पण रत्नवती त्याला दिसली नाही तो परत आला तेव्हां रत्नवतीच्या पलंगावर त्याला एक चिट्ठी दिसली. ती त्यानें वाचून पाहिली—“जें काम एक चोर करू शकतो तें दुसरादेखील करू शकतो.”

तो आला त्या नेळीं ती तेथें नव्हती. कोणीतरी अस्ताव चोर आपल्या घरांत शिरला होता तर, त्यानें बिचार केला आणि मोठ्यानें ओरडून म्हणाला “कोण आहेस तूं? समोर धां नहीं येत?”

कावोव्या

जयंत बाहेरून आत आला. त्याच्या बरोबर रत्नवती पण आली. त्याला पाहून तो मनांत म्हणाला—“माझ्या लेकीला योग्य घर आहेस सरा!” परंतु करक्या स्वरांत म्हणाला “कोण तूं?”

“मीच तो! तूं माझ्याहून मोठा आहेस व मला पकडण्यासाठी इतके दिवस तटपट करीत आहेस. पण तुला निराश झालेला पाहून मी स्वतः समोर आलों आहे.” जयंत म्हणाला.

तें ऐकून वीरदासला आनंद झाला ज्याचा शोध आपण काढीत आहों तो चोर म्हणजेच आपल्या मुलीवर येन बघणारा तरुण युवक आहे. तो आपल्या मुलीशी त्याचें लग्न करून बायला तयार झाला

जयंत म्हणाला “मी लग्नाला तयार आहे. पण माझ्या लग्नाला बघाईकरी

पुष्कळ आहेत. माझेवडील एका देशाचे राजे आहेत. ते राज्यपरिवारासह येणार व त्यांच्या बरोबर राज्याचे सर्व मानकरी पण येणार. रत्नवतीशीं माझे लग्न शास्त्रानें आम्हांला आज्ञाही द्या राज्या मिळणार आहे. म्हणून तूं आमच्या बोवांच्या बतीनें मध्यस्थी करून बोवांच्या आई-वडिलांशीं लग्नासंबंधी बोळणीं करावीं.” जयंत वीरदासला आपल्या बरोबर रत्नवतीच्या वडिलांकडे घेऊन गेल्या. मुलगी सुखरूप घरीं परत आलेली पाहून व तिचें एका राजकुमाराशींच लग्न झालेलें पाहून त्यांना आनंद झाला.

जयंत व रत्नवतीचें लग्न घाटाघाटानें झालें. त्यावेळीं सरा आनंद झाला तो वीरदासाला घेवें त्याला सगळीं त्याच्या मनाला आवडेल असाच आंघोई मिळाला.

आपराधी

एकदा एका राबाची लादकी मुलगी आपल्या मैत्रिणीबरोबर एका सरोवराच्या काठी हिंडायला गेली. तिने आपले दागिने काढून कठावर ठेवले व त्यांच्यावर लक्ष ठेवायला एका दासीला सांगून जलविहार करण्यासाठी पाण्यांत उतरली.

दासी बसल्या बसल्या डुलक्या घेऊं लागली व अचानक आवाज झाल्याने तिने कोठे उघडून पाहिले तर दागिन्यांतला चंद्रहार नाहीसा झालेला. राजाने मुलीला तिच्या बांदबिचसाची भेट म्हणून तो दिला होता. तिने वळून पाहिले तेव्हा तिला क्षाढाजाड कोणी तरी पळत आत असलेला दिसला. ती मोठ्याने "चोर, चोर! चंद्रहार!" अशी ओरडली, राजकन्या आपल्या मैत्रिणीबरोबर प्राण्यांतून बाहेर

आली. त्यासुद्धा ओरडू लागल्या-"चोर चोर! चंद्रहार घेऊन गेला!" उघडानाचे तोंड चोराचा घोथ करित धाकले.

उघडानाच्या बाहेर एका शेतकऱ्याने "चोर चोर!" म्हणून ओरडा ऐकला. तेव्हा तो पळू लागला. एक पाहारेकरी भितीवरून उडी मारून त्या शेतकऱ्याचा पाठलगव करू लागला, परंतु कांही वेळाने तो शेतकरी बोटत एका स्थानशा बस्तात झिरला व नाहीसा झाला.

त्या पाहारेकऱ्याने राजाला जाऊन सांगितले की त्याने चोराला पाहिले आहे व तो त्याला ओळखू शकेल. ते ऐकून राजाच्या मनाला थोडा धीर आला.

तो पाहारेकरी बस्तात होता. त्याने दुसऱ्याच दिवशी त्या शेतकऱ्याला एका

ग्रीमंताच्या घरी अंगणांत काम करित असतां ओळखले व विचारले. "काय रे गुलामा? कोठे आहे तो चंद्रहार?"

त्या शेतकऱ्याने चकित होऊन विचारले-"कोठला चंद्रहार?"

"अर्सा! फांशीची शिक्षा ऐकलीत की तसेल तो चंद्रहार!" असे संगत त्या शिपायाने शेतकऱ्याला वरून राजासमोर हजर केले.

राजाला पाहून शेतकरी जास्तच धावरून गेला म्हणाला-"धांवचा महाराज! तो चंद्रहार तर आमच्या मालकाने आपायला सांगितला होता. मी तो त्यांना दिला महाराज!"

राजाच्या हुकुमाप्रमाणे शिपाई मालकाला धरून घेऊन आले.

राजाचा चेहरा काळखुंबू झाला होता. ते पाहून व राजाने विचारलेला प्रश्न ऐकून मालक हात जोडून म्हणाला-"महाराज! क्षमा करा! राबपुरोहिताने तो भागितल म्हणून मी आपल्या नोकराफराही मागवून त्यांच्याकडे पोचता वेला.

रानाने पुरोहिताला बोलावून विचारले-"कोठे आहे चंद्रहार!"

"चंद्रहार? कोठला चंद्रहार?" पुरोहिताने धावरून जाऊन विचारले.

"हा शेतकऱ्याने तो उचलून नेला तेव्हा या शिपायाने त्याला पाहिले. त्या शेतकऱ्याने तो आपल्या धन्याला नेऊन दिला व त्यानी तुम्हांला दिला. ही का नाही?" राजाने दुरडावून विचारले.

काय उत्तर यावे निघाव्या पुरोहिताला सुचेना. तेव्हांत समोळून बुद्ध मंत्री जेत बसलेले दिसले लगेच तो म्हणाला

"काळ रुक्मीपूजाच्यावेळी यांनी तो मला आणून दिला ही गोष्ट सरी. पण मी

कालव पूजा आद्योपस्थान सकाळीं आपल्या मंत्र्यांकडे सो नेऊन दिला.

इतक्यांत मंत्र्याने दरबारांत प्रवेश केला. त्याला पाहून राज्याने विचारलें—“मंत्री, पुरोहितानें सकाळीं तुम्हाला आणून दिलेला चंद्रहार काठें आहे?”

मंत्री बुद्धिमान होता. त्याने शेतकरी, त्याचा धनी व पुरोहित तिघांकडे एकदांच पाहिलें. त्याला त्या साऱ्या प्रसंगाची छान कल्पना आली. ग्रत्येकानें आपला जीव बांधविण्यासाठीं स्वतःचा अपराध स्वीकार करून तो हुसत्यावर टाकला आहे. त्याच्या नजरेला तेमकें त्याचवेळीं एक माकड आलें. तें जावाराच्या भिंतीवर बसलें होतें. मंत्री राजाला म्हणाला—“महाराज! मी तो चंद्रहार घेऊन येतच होतो आपणाकडे पण एक माकड हातांतून ओढून घेऊन गेलें.”

राजाच्या मनानें समाधान झालें. त्याने नोकरांना आज्ञा केली कीं केव्हाचा लोभदास वून माकडाचा गाळा कर. चंद्रहार नेणारे माकड पण येईलच. जेथून चंद्रहार बघळून नेण्यांत आला होता तेथें केळी व खोबरे टाकण्यांत आलें. पुष्कळ माकडे जसा झालीं आणि आश्चर्य म्हणजे एका माकडाच्या शब्दांत सरोस्वरच तो चंद्रहार होता. राजाच्या शिष्यांनी तो काढून घेऊन राजाला आणून दिला.

परंतु तो चंद्रहार त्या माकडाजेंच उचलला होता कीं आपली शेणी, कळलें नाहीं शेतकरी, त्याचा धनी पुरोहित व मंत्री चौघांनीं वेळ बाराज नेण्यासाठीं तर थापच मारली होती. परंतु दैवयोग असा कीं मंत्र्याचें म्हणणें बरें ठरलें. पण तो आणि बाकी सर्व निरपराची ठरल्याबद्दल नृपति होऊन परस्परांकडे पाहूं लागले.

परोपकारी गोपाळ

एके दिवशीं रात्रीं एक थोडका गोपाळच्या घरीं आला. त्यानें गोपाळला नमस्कार केला व म्हणाला—“बबका! मी आपणांकडे एका मदतीच्या आशेनें आलों आहे. माझ्याकडे माझ्या आईनें माझ्यासाठीं म्हणून ठेवलेली एक ठेब आहे. फक्त तुमच्यावर मज्जा विश्वास आहे. म्हणून तेवढी कस्तू ठेवून घ्या.”

गोपाळ म्हणाला “कळू दे तर कोण ती बसु आहे ती.”

त्या थोडक्याचें नांव रामू होतें. त्याचे गाव गोपाळच्या गांवाला लागूनच होतें. रामूला गोपू नांवाचा मोठा भाऊ होता. तो गांवच्या श्रीमंतपैकीं एक होता. रुढानपणीं झाडाकडून बडल्यामुळे रामूचा हात मोडला तेव्हांपासून त्याला भावाच्या घरीं नोकरासारखें राबतू लागले.

रामूच्या आईला आपल्या मोठ्या मुलाचा स्वभाव माहीत होता. तो आपल्या भावाला नीट वागवणार नाहीं हें ती ओळखून होती. म्हणून तिनें रामूसाठीं जबर मोत्यांची माळ करून त्याला देऊन ठेवली होती.”

परंतु ती माळ ठेवायची कोर्टे कोणावर त्याचा विश्वास नव्हता. त्याच्या भावाची पर्वा न करणारा किंवा त्याला मिळून न वागणारा ओळखीचा कोणी गांवात दिसला नाहीं. तेव्हां त्याला गोपाळची आठवण झाली. बरीच रात्र खेदल्यावर तो गोपाळच्या घरीं आला होता. रामूनें सर्व परिस्थिति सांगून ती माळ गोपाळच्या हातीं देत कितीतरी केळी कीं ही माळ ठेवून घ्या व या कानाची गोष्ट त्या कानाला कळून देऊ नका. माझ्या भावाला जर का ही गोष्ट

कळली तर तो माझाजवळून मागून घेईल व पुन्हा मला ती मिळणार नाही.”

रामू जे काही म्हणाला त्यावर गोपाळचा विश्वास बसला व त्याने ती माळ ठेवून वेतली. म्हणाला—“तू अगदी बेफिकीर रहा. तुझ्या मावाला ही माळ माझ्याकडे आहे ही गोष्ट कळणार नाही. समज, तुझ्या भावांने येऊन विचारलेंच की तू माझ्याकडे काही आणून ठेवले आहेस का तर मी पळ नाही म्हणून समजेल.” गोपाळने रामूला सांगून ती माळ मोडून मिळालेले पैसे स्वतः-जवळ ठेवून वेतले आणि लागलीच तेव्हा

व लावलील तेव्हा पैसे मागून घेऊन जायला रामूला सांगितले

रामूला भीति वाटत होती तेंच झाले. त्याच्या भावाला कळले की रामूने गोपाळ-कडे काही तरी ठेवले आहे व तो म्हणून म्हणून गोपाळकडे येऊन मागून घेऊन जातो. त्याने एकदां येऊन गोपाळाला विचारलेंच—“गोपाळराज, माझ्या वाकड्या भावांने काही पैसे ठेवले आहेत म्हणे, तुमच्याकडे? तुम्ही ते ठेवून घेणें बरोबर दिसतें का? छोक मला हसतील की भावाचा विश्वास नाही म्हणून त्याने आपल्याकडे पैसे आणून ठेवले. माझ्याकडे राहाले म्हणून ते मी खाऊन टाकेंन असें का वाटले त्याला व तुम्हांला?”

“आहो पण, हे सर्व तुम्ही काय बोलतां आहां, हे नाही कळले दला. तुमचा माऊ माझ्याकडे कधी जाला देखील नाही. त्याने माझ्याकडे एक फुटकी कवडीदेखील ठेवलेली नाही.” गोपाळ म्हणाला.

गोपाळ खोटे बोलले, असें स्वप्नांत देखील गोपाळ वाटले नव्हतें. परंतु गोपाळ सात खोटे बोलला यांत गोपाळ शंका नव्हती. कारण गोपाळकडून पैसे मागून नेत असतां

कित्यकांनी रामूला पाहिलें होतें व त्यांनीच गोपाळ ती गोष्ट सांगितली होती

परंतु गोपाळ गोपाळच्या विरुद्ध काय बोलणार? त्यानें गांवभर गोपाळची नाकस्ती करायला मात्र सुरवात केली. परंतु गोपाळच्या बोलण्यावर कोण विश्वास करणार!

पुढे काही दिवसांनी गोपाळ खरें बोलतो की खोटे याची साथ सर्वांना व स्वतः गोपाळ पठवून देणारा एक प्रसंग घडून आला. गोपाळ व रामू यांच्या गांवाजवळच्या रावांत एका ओढ्यांत एका सावळा देवाची मूर्त दिसली. तो साधू गांवांत येत बसे.

म्हणून त्यानें ती मूर्त ओढ्यातून काढून रावातच एका सुरक्षित जागी आणून ठेवली. नंतर गांवांतले गुराखी गुरांना रावांत बरायला घेऊन आले तेव्हा तो त्यांना म्हणाला—“मला ही देवाची मूर्त ओढ्यांत सांपडली आहे. ही घेऊन गांवकऱ्यांनी देवळांत ठेवावी. त्या मूर्तीकडे गांवकऱ्यांनी दुर्लक्ष केलें तर गांवावर ईश्वरी कोप होईल.”

गुराख्यांनी ती गोष्ट गांवांत जाऊन सांगितली. गांवांतल्या प्रमुखांनी जाऊन ओढ्यानें ती मूर्त पाहाली व तिची स्थापना

करण्यासाठी हेऊळ बांधायचे ठरविले. बेचळाकरिता जागा पाहिली. परागामे कांही वर्गणी वसूल केली गोपू धीमंतां-पैकी एक होता. म्हणून त्याने त्या कामांत पुढाकार घेतला. सर्वांत मोठी देणी त्यानेच दिली हेऊळ बांधण्याचे काम सुरू झाले. देवाचे पीठ तयार झाले. मूर्त आणण्यासाठी गांवकरी रानात गेले.

पुत्राच्यांनी आंधोल करून मूर्त उचलण्यासाठी मूर्तीला हात लावला. त्याबरोबर त्यांच्या हाताला खटका बसला. पुजारी ओरटून भागे सरकला. तेव्हा तो साधू

म्हणाला—“ही मूर्त म्हणजे एक अत्यंत पवित्र अशी मूर्त आहे. वाटेक त्याने याच हात लावल्यास देवाला तें आवडणार नाही. म्हणून सत्यवती व निष्पाप माणसाने मूर्तीला हात लावावा.”

“आमच्यांत असा सत्यवती व निष्पाप माणूस कोण असणार? बुवा आपणच धर्माद्वारा कृपा करून मूर्तीची स्थापना करावी.” गांवकरी साधूला म्हणाले.

“मी गांवांत पाऊल टाकीत नाही. तें माझे मत आहे. मी जेतमम करायला तयार नाही. तुमच्यांत अंतरास्थासाठी दंडा व करणारा कोणी तरी असेरुच को नाही. त्याने हे काम करावे.” साधू म्हणाला.

गांवकरी दुसऱ्याची स्तुती करून स्वतःचा वचाव करू लागले कोणी मूर्तीला हात लावायला बसेना. शेवटी सर्वांनी मिळून गोपूलाच सर्वांत जास्त निष्पाप मनाचा व उदार असे ठरवून त्याला मूर्त उचलण्याचे काम करावयाला सांगितले. गोपू पुढे आला व म्हणाला—“मी मनसा, वाचा, कर्मणा कोणाचे बाईट केले नसेल तर देवाने मला स्पर्श करू शकवा.” असे सांगून तो मूर्तीला हात लावायला पुढे सरसावला.

तेव्हा साधून विचारले—“कोही पुण्यकर्म केले आहेस का?”

“कां नाही? या देवासाठी हेऊळ बांधण्यासाठी सर्वांत जास्त वर्गणी तर मीच दिली आहे. दरवर्षी जत्रेच्या वेळी वरिद्ध नारायणाला जेवण मीच घालतो. मंगेला संग मसुरी पायरी मी बांधली.” गोपू म्हणाला.

“हे सर्व खोटे तर बोलत नाहीस ना?” साधून विचारले.

“मी जन्मांत कधी खोटे बोललो नाही.” गोपू म्हणाला.

“मग तुला कसले भीति? काय हात मूर्तीला!” साधू म्हणाला.

गोपू पुढे सरसावला. तो प्रथम मूर्तीकडे पाहून थोडा हसला. पण हात लावताच त्याचे हात पोळले. सर्वांसमक्ष त्याची मान खाली झाली. गांवकऱ्यांसमोर प्रश्न उभा राहिला आता ही मूर्त न्यायची करी?

त्यावेळी गोपूला गोपाळची जडबण झाली. तो एक सत्यवती म्हणून त्या पंचकोर्चांत मगिद्ध होता. तो सोढे बोलतो असे कोणी सांगितले असते तरी कोणाला तें खरे नाटले नसते. गोपाळच्या संतप्ततेक पणानी परीक्षा

ध्यायला नांगली संधी मिळाली आहे असा विचार करून त्याने गोपाळलाच बोलविण्याचे ठरविले.

गावातील प्रमुखांना म्हणाला—“सावीशी गोष्ट आपल्यापैकी कोणाच्याच कशी काय लक्षांत आली नाही. अहो, गोपाळ राव आहेत की. ही जबाबदारी पार पाडायला तोच समर्थ पुरुष आहे.” सर्वांना तो सल्ला पसंत पडला.

गोपाळला बोलवून आणण्यासाठी एकाला पाठविण्यांत आले. गोपाळ निरोप कळताच आलादेवील. त्याने आंधोल केली.

देवाला नमस्कार केला व त्या साधूला नमस्कार करून गांवकऱ्यांना नमस्कार केला व मूर्तीला उचलण्यास सर्वांजवळ परवानगी मागितली.

साधूने गोपूला विचारला होता तोच प्रश्न गोपालला केला—“तुं पुण्य कार्य केले आहेस ना ?”

“माझ्या अंतरात्म्याला जे हवेलें ते मी आजपर्यंत करीत आलों आहे. ते पुण्यकार्य आहे की पापकर्म, ते फक्त त्या परमेश्वरालाच माहीत.” गोपाल म्हणाला.

“तू खोटे नाही बोलत ना ?” साधूने विचारलें.

“कधी कधी बोलतें लागतें.” गोपाल म्हणाला.

“तुला स्वतःवर आत्मविश्वास असेल तर तू पुढे दो आणि मूर्त उचल.” साधू म्हणाला.

गोपालने पुन्हा मूर्तीला नमस्कार केला व मूर्त उचलली. त्याचे हात पोळले नाहीत. गांवकऱ्यांनी त्याचा जयजयकार केला आणि मूर्त घेऊन बाजतगाजत गांवाकडे निघाले. गांवात मूर्तीची स्थापना झाली त्यानंतर लोक मूर्तीला हात लावूनच देवाच्या पायां पडू लागले. परंतु त्यानंतर मूर्तीला हात लावला तरी कोणाचे हात कधी पोळले नाहीत. सर्वांच्या मनाचे समाधान झालें. परंतु गोपूची मान खाली झाली हळूहळू गोपालच्या किवी त्याच्या मनांत थळा व आदर वाढू लागले. आपली चूक त्याच्या लक्षांत आली. त्यानंतर त्याने आपल्या आईजवळ मतिज्ञा केली की कधी मावाला दूर लोटणार नाही. रायने गोपालकडे ठेवलेले पैसे भावाला दिले त्याने ते पैसे धडांत लावले व मिळणारा फायदा रामूला देऊ लागला.

उत्तरकांड

रामानें राक्षसांचा संहार केला आणि राज्याभिषेकानंतर अवोध्येला येऊन राज्य करू लागला.

एकेविवर्षी चारी दिशाहून ऋषी व मुनी रामाच्या दर्शनासाठी आले. त्यांच्या बरोबर अमास्य ऋषीपण आले होते. त्यांनी द्वारपालाला सांगून रामाकडे निरोप पाठविला की आपली दर्शनाला आलों आहों लगेच रामानें सर्वांना आवरपूर्वक आंत बोलावून त्यांना उचित आसनावर बसावला विनंती केली आणि कुशल प्रश्न केले.

मुनींनी रामाला पुन्हा राज्यपद मिळाल्या बद्दल रामाचे अभिनेदन केले. रामानें

रावणाचा वध केला होता ती गोष्ट मोठी नव्हती. रामानें ज्या राक्षसांचा वध केला ते एकाहून एक मोठे वीर होते. परंतु त्या सर्वांत इंद्रजितासारख्या पराक्रमी राक्षसाचा वध लक्ष्मणानें केला ही गोष्ट सर्वांना चकित करून सोडणारी होती.

अशा तऱ्हेने निरनिराळ्या प्रकारें मुनींनी रामलक्ष्मणांच्या शौर्यपराक्रमाची वाखाणणी केली. मुनींकडून रामाला एक मोठे ऐकून फारच आश्चर्य नाटले. इंद्रजित हा सामान्य वीर नव्हता. स्वतः रावण, कुंभकर्ण, महोदर, प्रहस्त, देवांतक नरातक इत्यादि शूरवीर राक्षसांहून तो जास्त मोठा वीर होता. ही

गोष्ट अगस्त्य मुनींच्या तोंडून रामानें ऐकली. अगस्त्य मुनींनीं इंद्रजिताच्या पराक्रमानें सविस्तर वर्णन केलें.

सत्ययुगांत ऋषदेवाचा मानसपुत्र, पुरुस्त्य ज्याला अपर ब्रह्मदेव म्हणावयास हरकत नाहीं, हा तपश्चर्यासाठीं मेरुपर्वतानर तृणनिंदु यांच्या अभ्रमांत गेला. तो तपश्चर्या करूं लागल्यावर राज देवकन्या, नागकन्या व राजर्षीकन्या येत व तेथें नृत्यगान करीत. त्यांचा तो आरळाओरडा झाला म्हणजे पुरुस्त्याची तपश्चर्या अंग होई. शेवटीं त्याला इतका राग आला कीं त्यानें घाप दिला

कीं माझ्या स्मोर जी कोणी स्त्री येईल ती गर्भवती होईल.

तो शप ऐकून सर्व इतक्या वावरल्या कीं हुसत्यादिवशी त्या बाजूला फिरकण्याचें नांवदेसील कोणी काढलें नाहीं.

परंतु ही गोष्ट तृणनिंदूच्या मुलीला माहीत नव्हती. ती आपल्या मैत्रिणींची वाट प्रहात होती व त्यांच्या शोभार्थ पुरुस्त्य तपश्चर्या करित होता त्या बाजूला गेली. तेथें तिच्या कोणी मैत्रीण दिसली नाहीं. म्हणून ती खरळ पुरुस्त्य वेदाभ्ययनांत मग होऊन बसला होता तेथें गेली. पुरुस्त्यानें तिच्याकडे पाहत्या बरोबर शकाएकीं गरोवर असल्याचा तिला भास झाल. खरोखरच तिला छरीरांत एकदम बदल झाल्याचें आढळून आलें. ती धावतून गेली आणि आपल्या बडिळांना बाळून म्हणाली - “नामा ! हें घरा जें सर्वे कसें झालें तें मला कळत नाहीं. मी आपल्या मैत्रिणीच्या शोभार्थ पुरुस्त्य मुनींच्या आश्रमांत गेलें होतें.”

तृणनिंदूला दिव्यज्ञानानें पुरुस्त्याच्या शपासुलें मुलगी गर्भवती झाल्याचें कळलें. तो तिला घेऊन पुरुस्त्याकडे गेला व म्हणाला - “बहिर् ! ही माझी मुलगी आहे.

ही आपल्याच शोभार्थ इकडे आली होती. हिच्या बापण आपली पत्नी म्हणून स्वीकारून दिला आपल्या संवेला ठेवून घ्यावे” तृणनिंदू म्हणाला. पुरुस्त्यानें तें कबूल केलें.

पुरुस्त्याला आपल्या नायकोचें रूप, गुण पाहून फार आनंद झाला. तो तिला म्हणाला - “मी वेदपठन करित असतां तूं गर्भवती झाल्यस म्हणून तुझा मुलगा माझ्याच खारला वेदशास्त्रांत विद्वान व पंडित होईल. तुझ्या मुलाला सर्व विमनसु म्हणून ओळखतील. तो माझा मुलगा आहे म्हणून लोक त्याला श्रीरुस्त्य म्हणून देखील ओळखतील.

पुढें काही दिवसांनी विमनसु जन्मला. तो सत्य, शांत व शुचिता या तीन गुणांमुलें जगांत अस्तित्व झाला. त्याची कीर्ति ऐकून भारद्वाज मुनींनीं आपली कन्या देवदहिनी हिचे त्याच्याशीं लग्न करून दिलें. विमनसूला तिच्या पासून एक मुलगा झाला. तो जन्मल्याबरोबर ऋषदेव प्रत्यक्ष होऊन म्हणाला - “हा मुलगा फार शीमंत होईल.” वैश्वणव जसें त्याचें नांव ठेवून ऋषदेव निघून गेला.

वैश्वणवानें लक्ष लक्षानपजापासूनच तपश्चर्याकडे होतें. ती एकत्र भरण्यांत निघून

गेला. तेथें फक्त पाण्यावर राहून वायुभक्षण करून त्यानें तीन हजार वर्षे निराहार राहून तप केलें. त्याची तपश्चर्या पाहून ऋषदेव, इंद्रादिवेब प्रत्यक्ष होऊन त्याला म्हणाले -

“तुम्ही तपश्चर्या पाहून आम्ही प्रसन्न झालों आहो. नाग तुला जो पाहिजे तो द्या !”

“मला लोकपालून आणि वनाधिपत्य मिळेल असावर द्यावा.” वैश्वणव म्हणाला.

“मीदेसील आपली एक कोकानी स्त्रि करण्याचा विचार करित होती. इंद्र, यम व बळग यांच्या बरोबर तूं एका नवीन कोकाचा बीजा कोकपालक होशील. तूं

नवनिर्धीचा अधिपति होशील. हे फहा सूर्याच्या प्रकाशांत वळपणारे हे पुष्पक विमान यावर बसून तूं विचरण कर आणि स्वर्गलोकांतील देवांसारखा तूं दुखा वाटेक तिकडे भ्रमण कर.” असा वर देऊन इंद्रादि देवांसह ब्रह्मदेव निवून गेला.

ब्रह्मदेवाकडून तो वर मिळाल्यावर वैश्वण आपल्या वडिलांकडे परत आला व म्हणाला - “काय! ब्रह्मदेवाने मला वर दिला, परंतु मला राहाण्यासाठी स्थान ठरवून दिले नाही. कोणाला कष्ट होणार नाही अशा जागी राहाण्याची सोय करून द्या ”

विश्ववसु मुलाचे बोलणे ऐकून म्हणाला “नाळ! दक्षिण समुद्राच्या काठी त्रिकूट पर्वताच्या शिखरावर विश्वकर्म्याने देवेंद्राच्या अमरावती मारखीच लंका नांवाच्या एका नगरीची सृष्टि केली आहे. ते अत्यंत सुंदर नगर आहे. त्याचा कोट सोन्याचा आहे. वैद्युर्याची तोरणे आहेत. पहिल्याने ती नगरी राक्षसांसाठी निर्मिली होती. परंतु विष्णूच्या भीतीने राक्षस पाताळ कोणात जाऊन बसून बसले आहेत. ती नगरी आता निर्जन व जोसाड पडली आहे. तेथे आजून राहाराक्षस तर कोणास घास होणार नाही.”

वैश्वण वडिलांच्या सल्लाप्रमाणे सहसा- वधि नैऋतींना बरोबर घेऊन लंका नगरीस गेला आणि तेथे आजून राहून बसला. तो तेथे सुवाने राज्य करू लागला. पुष्पक विमानांत जाऊन तो मधून मधून आपल्या आई वडिलांना भेटून येई.

ते ऐकून रामाने चकित होऊन अगस्त्य मुनींना विचारले “मुनिश्रेष्ठ! राक्षस पुरु- स्ताच्या कुळातच जन्मले असे मी ऐकले होते. परंतु आपल्या म्हणण्यावरून त्यापूर्वी देखील राक्षस होते. या राक्षसांचा मूळ पुरुष कोण?”

त्याने उत्तर म्हणून अगस्त्य म्हणाले “कमळांत ज्याचा जन्म झाला त्या ब्रह्मदेवाने मयम पाण्याची सृष्टि केली. पाण्याच्या रक्षणासाठी काही प्राणी निर्मिले. त्या प्राण्यांना भूक, तहान आणि मय हे असले बाटल्यावर ते पुन्हा ब्रह्मदेवाकडे गेले व त्यांनी त्याला विचारले-“ आतां आम्ही काय करायचे?” ब्रह्मदेव हसून म्हणाला- “तुम्ही या पाण्याचे रक्षण करा!” तेव्हा काही प्राणी म्हणाले “ते काय आमच्याकडे लागले.” काही म्हणाले-“जक्षण (म्हणजे ‘मक्षण’) करतो.” रक्षण करण्याचे राक्षस

व 'जखण' करणारे वख म्हणून ओळखले जाऊ लागले.

राक्षसांच्या जातीत हेरी व महेरी नांवाचे दोघे भाऊ होते. महेरी तपश्चर्या करण्यासाठी निवून गेला. हेरीने ख्या करून वेण्याचे ठरविले व पत्नीच्या शोषार्थे निघाला. त्याने कपाची बहीण भया व भयंकरा यांच्याशी लग्न करून घेतले.

त्यांना विष्णुकेश नांवाचा एक मुलगा झाला. त्याचे तेज सूर्यासारखे होते. मुलगा व्हड्याचा मोठा झाल्यावर हेरीने त्याच्या सारी एक मुलगी पाहून लग्न करविले. ती

संघ्याची मुलगी होती. तिचे नांव साळ कटंकट असे होते. साळकटंकट व विष्णुकेश-यांचा विवाह झाला. कालक्रमाने साळकटंकट गरोवर होऊन मंदार पर्वतावर तिला एक मुलगा झाला. मुलकेक्षा पत्नीला सहवास तिला जास्त मित्र वाटला म्हणून ती आपल्या मुलगास तेथेच सोडून पतीगरोवर विहार करायला निवून गेली.

मुलगा हातापायांनी बोटें चोखत रडत होता. त्याला शंकर पार्वतीने नंदीवर बसून आकाश मार्गे जात असता पाहिले. त्याला त्या असह्य स्थितीत रडत असलेला पाहून दोघांना त्याची दया आली. पार्वतीने छंदर तर कळवळून आले. तिला संतुष्ट करण्यासाठी शंकराने त्याला जन्मतांच त्याच्या आईचे वध चिरंजीवत्व आणि आकाशांत उडणारे एक नगर दिले. पार्वतीने राक्षसांना सधोवर्माचा व जन्मतांच मातेच्या वधाचा वर दिला.

छंकर पार्वतीचे वर सुकेशाला मिळाले होते. सुकेश राक्षस आकाशांत उडमान्या आपल्या मंगरीत ऐश्वर्ययोग करू लागला. त्याचा प्रताप इंद्रासारखा वाढला.

सुकेशाला वरभासी झाली होती व तो एक भयंकरात्मक तरुण आहे हे ऐकून मायगी

नांवाच्या गंधर्वाने आपली सुंदर मुलगी देववती हिच्याशी त्याचे लग्न करून दिले. आपल्याला इतका शुभदान व ऐश्वर्याशी पति मिळल्याबद्दल देववतीला पण फार आनंद झाला. सुकेशदेवीला आपल्या पत्नीचे रूप व गुण पाहून खूप झाला.

त्यांना मालवंत, सुमाली व माली असे तीन मुलगे झाले. ते फार बळवान व पराक्रमी निघाले. ते कोणास भीत नसत. तेच इतके भयंकर दिसत की इतर त्यांना पाहून भीत. आपल्या बळिळांना खंपळाकडून पर घाली झाली असल्याचे त्यांना कळल्यावर त्यांनी देखील मेरु पर्वतावर जाऊन तपश्चर्या सुरू केली. त्यांची तपश्चर्या पाहून त्रिकोकांत खळबळ उडून गेली. ब्रह्मेव इंद्र आदिक देवांना घेऊन तेथे आला व म्हणाला—“मी तुमची तपश्चर्या पाहून मत्त झालो आहे. पाहिजे तो वर मागून घ्या.”

“ब्रह्मेव! आमच्यावर तू अनुग्रह करून दर्शन दिले आहेस तर युद्धांत आमचा कधी पराभव होणार नाही असा वर दे. आमच्या हातून सगळा संहार होईल व आम्ही चिरंजीवी राहू.” ब्रह्मेव ‘तथास्तु!’ म्हणून प्रबोली निघून गेला.

तो वर मिळाल्यावर ते तिघे राक्षस त्रिकोकांतल्या रहिवाशांना त्रास देऊ लागले. देव, ऋषी, सिद्ध इत्यादींना त्यांची दहसत बसली. त्यांना कोणी रक्षक उरला नाही.

त्या राक्षसांनी विश्वकर्माचा बोळाकिले व आज्ञा केली—“तुंव देवांच्यासाठी उद्योगच इमारती बांधल्यास व अमरावती नगर सुंदर करून दिलेस. त्याच्यासारखे एक सुंदर नगर निर्मन आम्हांला दे.”

“दक्षिण समुद्रकाठी विकट पर्वताच्या वरल्या चिखरावर मी इंद्राच्या इच्छेनुसार

नांवाच्या

लेका नगरी बांधून ठेवली आहे. ती स्वर्गासारखीच सुंदर व वैभवशाली नगरी आहे. त्या नगराचा कोट सोन्याचा आहे. तुम्ही तेथे जाऊन राहाल्यस कोणी पुन्हा जायस देऊ शकणार नाही.” विश्वकर्मा म्हणाला.

विश्वकर्माचे ते बोलणे ऐकून राक्षसांना फार आनंद झाला. कितीही हजार राक्षस सपरिवार लंकेला येऊन राहू लागले. त्याच वेळी मर्मदा नावाच्या एका सुंदर गंधर्व वीने आपल्या तीन मुलींची लगे अनुक्रमे मात्स्यवंत सुमाली व माली तिघां भावांशी करून दिली.

माल्यवंत मोठा. त्याच्या बायकोचे नांव सुंदरी. तिचा ब्रह्मपुत्री, विरूपाक्ष, दुर्मुख, सुसह, वसुकोय, मरु व उन्मर अशी सात मुले व अनला नावाची एक मुलगी झाली.

सुमालीच्या बायकोचे नांव केतुमति असे होते. तिचा प्रहस्त, अकंपन, विकट, काळ-कर्मक, वृषाक्ष, वंद, सुपार्श्व, संधावि, प्रघस, भासवर्ग अशी मुले व पुष्पोत्कटा, नैवस्ती, शुचिस्विता, कुंभीनसी नांवाच्या मुली झाल्या.

मालीच्या बायकोचे नांव वसुधा. तिचा अनिल, अनल, हर, संधाती नांवाची मुले झाली. हे चौघे पुढे विभीषणाचे मंत्री झाले.

अशा तऱ्हेने तिघे राक्षस सपरिवार लंकेत रहात होते. देव, ऋषी, नाग व मानव यांना प्रास देऊ लागले. त्यांना ब्रह्मदेवाचे घर मिळाले होते. म्हणून जिलोकान्त त्यांनी आपल्या कुकुरांनी मर्गना सतावून सोडले. त्यांना ब्रह्मदेवाने अजेय व अनुसंहाराचा वर दिला होता म्हणून त्यांना कोणाची मर किंवा भीति नव्हती. ते ऋषीमुनींचे वृक्ष भंग करीत.

शुंभ व निशुंभ

फार प्राचीनकाळीं देव व राक्षस यांचे युद्ध झाले. त्यांत राक्षसांचा पराभव झाला व ते आत्संरक्षणासाठी पावाळांत जाऊन राहू लागले. एक राक्षस कुटुंब आपली दोन जुळी मुले शुंभ व निशुंभ यांना नाते देऊन घेऊन जायला विसरले. तीं मुले रानांत हिंडत व रावांत जे कोणी प्राणी भिके त्याला खाऊन आपले पोट भरीत. पुढे राक्षस कुळाला सापटील असेच शुंभ त्यांच्या अंगांत दिसू लागले.

त्यांना आपल्या शास्त्रीचा भयंकर गर्व चढला. जगांत अशक्य व असाध्य कांहीच वाटले नाही. दोघे क्रूर कृत्ये करू लागले. मोठ्या शुंभ तर फारच भयंकर होता. त्याला मोठमोठे पर्वतदेखील तो उचलून फेंकून देई. एवढी घमेनीत त्याने महेंद्र पर्वताला उजव्या

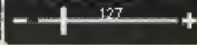
हाताने मारले. पण त्याचाच हात तुडून पडला. त्यामुळे तो थोडका झाला व त्याचे एक तृतीयांश कळ चमी झाले. आपल्या मूर्खपणाने आपला हात धाळवून वसत्यामुळे त्याला त्याचा धाकटा भाऊ निशुंभ याच्या कृपेवर जगावे लागले. निशुंभने भावाच्या तुटलेल्या हाताची एक गदा करून त्याला दिली. शुंभने ती आपल्या डाव्या हातांत घेतल्याबरोबर त्याच्या अंगांत गुन्हां पुरी शक्ति आली.

शुंभ व निशुंभ ज्या ज्या रानांत जात त्या त्या रानांतली जनावरे थोड्याच दिवसांत नाहीशी होत. एका माणून एक जंगले उध्वस्त करीत दोघे तपोवनांत येऊन शेंचले. तेथे यज्ञ पशु पाहून त्यांनी त्यांनाच खायला सुरवात केली.

Fullscreen

72 / 84

या दोघां राक्षसांच्या भीतीने कधी व सुनी हिमालय पर्वताकडे धांवले. त्यापैकी काही नृग महाराजांकडे गेले. त्यांनी महाराजांसमोर आपले गाव्हणें निवेदन करून त्या दोघां राक्षसांच्या उपद्रवाला जाळा घालण्याची विनंती केली. नृग महाराजांनीं शुंभ व निशुंभाना धर करण्यासाठी सैन्य पाठविलें. परंतु त्या दोघां राक्षसांनीं सर्व सैन्याचा पराभव केला.

तें पाहून नृग महाराज काळजीत पडले. तेव्हां कधींनी त्याला भीर दिली व म्हणाले—“असे माजलेले नखिष्ठ फार दिवस जरात

नाहींत. त्यांची वेळ भरली म्हणजे त्यांचा स्फार करायला राक्षसांनी एक काडीदेखील पुरेल. आम्ही या राक्षसांची दृष्टि इंद्र लोकांकडे वळेल असा यत्न करतो. अशा तऱ्हेने आम्हांला कोही काळ का होईना शांतिलाय होईल.”

कधी शुंभनिशुंभांकडे गेले व त्यांना म्हणाले—“तुमच्या सारख्या धोर पराक्रमी वीरांनीं आपल्या शक्तीचा प्रयोग मर्त्यलोकांतील सामान्य प्राण्यांवर करणें शोभत नाही. त्या नृग महाराजांचे एवढे मोठे सैन्य होतें, पण तुम्ही एक क्षणांत त्याचा फडशा

उडवून टाकलात. आमच्या सारख्या गरीब ऋषींना त्रास देऊन तरी तुम्हांला काय सुख मिळतार? सर्व सुखांचे माहेरघर म्हणजे ती इंद्रलोक आहे. तुम्ही इंद्राला बटणीकर आणून स्वर्गलोक जिंकवें. तर सर्व ऐश्वर्य व सुख तुम्हांला मिळेल.”

ती मोष्ट निशुंभाला पडली. “या मर्त्यलोकांत आपली शक्ति व्यर्थ खर्च करण्यांत काय अर्थ? आमचा शत्रु वापुदे इंद्र! त्यानें आमच्या पूर्वजांचा पराभव करून त्यांना पाताळांत पिटावून लावले. त्याला कशाचा स्वतः होऊन मरणाचा आनंद त्याच्या वाडीवरून काढून त्याचे राज्य

वळकावल्याशिवाय आम्हांला चैन पटणार नाही.”

धाकट्या भावाच्या त्या वस्त्राना ऐकून शुंभ बोटा ध्याला. तो म्हणाला—“इंद्राला जिंकणे म्हणजे गंगेत वाटली होय शुका? तपश्चर्या करून मोठे धर मिळविल्याशिवाय इंद्राला जिंकणें अशक्य आहे. त्याच्याजवळ जें वज्र आहे, त्याच्यासमोर आपला टिकाव लगणें शक्य नाही. आज आपण या रानाचे मालक आहो. उगीच कशाचा स्वतः होऊन मरणाचा आनंद त्याच्या वाडीवरून काढून त्याचे राज्य देतोस?”

“अरे, तूं इतका मितरा, कापुस्य असशील असें नव्हतें वाटलें मला. तुला त्या इंद्राची हतकी भीति वाटत असेल तर आपली गवा वे मला. मी त्या इंद्राला ठार करून घेतों.” निशुंभ म्हणाला. मोठ्या गावानें अनेक प्रकारें त्याला समजावून सांगण्याचा यत्न केला. पण तो सर्व फुकट गेला. तो आपल्या मावाची गदा घेऊन इंद्रलोकावर स्वारी करण्यासाठी निघाला.

तो सरळ स्वर्गापर्यंत गेला. त्यानें त्या गदेनें पाहारेकऱ्यांना पळवून लावले. ते पाहारेकरी त्याला पाहतांच माथांसारखे सरकून उडून गेले. त्यांनीं इंद्राकडे जाऊन निशुंभ राक्षस जात्यांनी नवीं दिली. इंद्रानें वज्रप्रहार केल्याबरोबर निशुंभाच्या गदेचा चकाचूर होऊन गेला व तो पुरा बान्धाबरोबर आकाशांत उडून गेला. वज्रप्रहारानें

जसमी होऊन निशुंभ सारी पृथ्वीवर येऊन आदळला.

शुंभनें वजाबले असून दुर्लक्ष करून निशुंभ इंद्राशीं युद्ध करण्यास गेल होता. म्हणून शुंभला आपल्या चाकऱ्या मावाचा राग आला. म्हणाला—“तुझा जो अपमान झाला तो झालाच, तूं माझा जीवनाधार अशी जी गदा होती, तीदेखील चालवून बसला आहेस. त्या गदेशिवाय आतां माझे पोट कसे भरणार? यापुढें तुलाच शिकार करून माझ्या पोटापाण्याची व्यवस्था करावी लागेल.” हें बोलत असतां तो इंद्रेशील विसरला कीं तो स्वतः आपल्या मूर्खपणानेंच आपला हात चालवून बसला होता आणि निशुंभनेंच त्या हाताच्या हाडाची गदा करून त्याला दिली होती.

[पुढल्या अंकांत संपूर्ण.]

४५. दाक्षिणा घेवावरचा ज्वालामुखी

एरिवस नांवाचा हा ज्वालामुखी रास द्वीपांत आहे. याची उंची १३,२०० फूट आहे. त्याच्या मुखाचा व्यास सुमारे अर्धा मैल आहे. तो ९,०० फूट खोल आहे. अंटार्क्टिक क्षेत्रांत याशिवाय दुसरा ज्वालामुखी आढळत नाही.

